

A) ATEİZM NEDİR?

1. Ateizmin Tanımı

Ateizm terimi öncelikle felsefî bir kavram olup Tanrı inancı karşısında tepkisel bir düşünceyi dile getiren dünya görüşünün ismidir. Tarihte çok yaygın olmasa da eski dönemlerden itibaren günümüze kadar var olan ve bazı filozoflarca da dile getirilen önemli bir problemdir. Yüzyılımızın ilk yarısında da tarihte hiçbir zaman olmadığı kadar yaygınlaşan ve kendine taraftar bulan bir düşünce akımıdır. Günümüzde ise eski gücünden uzaklaşan ve fikrî dayanaklarını da tek tek yitiren ideolojik bir tavidir.

Ateizm kelimesi Yunanca da “Tanrı” anlamına gelen “Theos”tan türemiştir. Bu kelimedenden de “Tanrı inancına sahip olmak” ya da “Tanrı'ya inanmak” anlamına gelen theism anlayışı ortaya çıkmıştır. Ateizm kelimesi de İngilizce “theism” kelimesinin başına "a" ön takısının eklenmiş hali olup Türkçe’de “tanrıtanımazlık” anlamına gelmektedir.(1) Bu eserde konu işlenirken tanrıtanımazlık ya da inançsızlık terimleri kullanılmakla birlikte dilimizde yaygınlık kazandığı için ateizm kelimesinin aynen kullanılması tercih edilmiştir.

Ateizm kavramı felsefî bir bakış açısını ifade etmenin yanında günlük dilde de belli bir yaşam tarzını ve davranış biçimini dile getirmektedir. Nitekim günlük dilde de benzeri bir düşünüşü dile getiren ya da ima eden kelimeler bulunmaktadır. Meselâ kültürümüzdeki "inançsız" veya "inkârcı" gibi kelimeler de bu terimin karşılığında kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelime dinî literatürümüzdeki “kâfir, müşrik, zındık” ve özellikle “mülhid” gibi sözcüklerle ifade edilebilmektedir.(2)Bu da problemin pratik boyutunun olduğunu ve sıradan insanların dahi böyle bir düşünüş ve inanış biçimine karşı yabancı olmadıklarını ortaya koymaktadır.

Felsefî bir problem olarak ateizmin tanımlanması bu terimin anlaşılması kadar kolay değildir. Bunun çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır. Bunların arasında da ortada pek çok Tanrı kavramının, din anlayışının ve Tanrı inancıyla ilgili felsefî yaklaşımın bulunmasıdır. Buna karşın birbirinden farklı olan ateistik akımlar da mevcuttur. Dolayısıyla ortada net bir ateizm tanımından veya teizm biçiminden söz etmek mümkün olmayacaktır.

Ateizmin bir kavram olarak tanımlanması ve anlaşılması öncelikle ilâhî dinlerin Tanrı inancının ne olduğunun bilinmesiyle mümkün olacaktır. Çünkü ilâhî olmayan herhangi bir inancı (putperestliği, totemizmi, paganizmi vb.) ya da dinî (Budizmi, Şintoizmi, Afrika’daki kabile inançlarını vb.) reddetmek mutlaka ateizm anlamına gelmeyecektir. Yine ateizmin tanımlanması için ilâhî dinlerde Tanrı inancıyla ilgili olarak peygamberlik ve âhret inanışlarının da göz önünde bulundurulması gerekecektir. Bunun sebebi de ateizmin gerek kavram ve gerekse bir düşünce olarak söz konusu inançlara olan bağımlılığıdır. Çünkü böyle bir inanç olmasaydı zaten ateizm de olmayacaktı.

Bilindiği gibi dünya üzerinde birden fazla Tanrı anlayışı bulunmaktadır. Hatta ilâhî dinlerin yanında, aynı mezhebin veya ekolün dahi kendi içerisinde farklı yorumlara sahip olduğu görülmektedir. Bu noktadan bakıldığında her türlü Tanrı inancının veya dinin tam olarak ilâhî dinleri yansıtmadığı (bir anlamda teizm olmadığı) anlaşılmaktadır. Bu durumda dünya üzerinde tek tip bir dinî inançtan bahsetmek mümkün değildir.

Aynı şekilde ateizmi de geniş anlamda inançsızlık olarak ele alırsak yine dünyada tek çeşit bir inançsızlığın olmadığını görürüz. En azından şekil, yöntem, gerekçe ve amaç itibarıyla bazı inançsızlıkların birbirinden farklı olduğunu tesbit edeceğiz. Dolayısıyla inançsızlık denince hemen akla ateizm gelmemelidir. Meselâ insanların çoğu inanç sahibi ve bir dine mensup olmasına rağmen öteki dinleri reddetmektedirler. Diğerleri de aynı şekilde davranmakta, sadece kendi anlayışlarını savunarak karşısındaki inanışları yanlışlamaya çalışmaktadırlar. Bu duruma en bâriz bir şekilde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet arasında karşılaşılmaktadır.

Hıristiyanlar İslâmiyet'i (İslâm'ın ortaya koyduğu Allah kavramını) ve Hz. Muhammed'i reddederken, müslümanlar da hıristiyanların teslîs, enkarnasyon ve aslî suç gibi inanışlarını reddetmekte ve Hz. İsa'nın sadece bir peygamber ve bir insan olduğunu belirtmektedirler. Buna karşın yahudiler Tanrı'nın İsrâiloğulları'nı mümtaz kıldığını ve dolayısıyla kendi Tanrıları olduğunu söylerken, müslümanlar Tanrı'nın bütün insanları eşit yarattığını, rengi, dili ve kültürü ne olursa olsun herkesi kucakladığını yani O'nun evrensel olduğunu ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi kaynak itibarıyla aynı Tanrı'ya inandıkları halde dahi söz konusu dinlerin mensupları kendi aralarında ayrılmakta ve birbirlerinin Tanrı yorumunu kabul etmemektedirler.

Felsefe tarihinde dindar olmadığı halde Tanrı inancına sahip olan düşünürler de bulunmaktadır. Buna karşın günümüzde çok sık rastlandığı gibi özellikle Batı dünyasında görünüşte dindar olduğu halde gerçekte Tanrı'ya inanmayan pek çok kişi vardır. Bu durum anlayışını kendine hedef olarak seçmektedir. Yorum farkları bir tarafa bırakılırsa, bu dinlere göre Tanrı, özünde ezeli ve ebedî olan, irade ve kişilik sahibi, aşkın bir varlıktır. Varlığı için hiçbir sebebe gereksinim duymayan bu varlık, maddî değildir ve görünen âlemin de ötesindedir. Nesnelere yoktan varılmaya muktedir olan bu varlığın gücü de Tanrı olmak bakımından her şeyi yapmaya muktedirdir. Ayrıca yaratmış olduğu evreni ve içerisindeki varlıkları da şekillendirmekte, düzenlemekte ve işleyiş yasalarını belirlemektedir. Bir anlamda bu yasalar sayesinde onların varlıklarını devam ettirmelerine imkân tanımaktadır.⁽³⁾ Bu tanım çerçevesinde, Tanrı'nın varlığına inanan ve bu inancını da ifade eden kişiye mümin denmektedir. Böyle bir Tanrı kavramına inanmayan kişiye ise ateist denmektedir. Yani bir anlamda ateist, ilâhî dinlerin ifade ettiği biçimde, varlığının öncesi veya sonrası bulunmayan, aşkın olan, evreni yaratan ve yasalarını belirleyen, irade ve kişilik sahibi olan, her şeyi yapma, bilme ve görme kudretinde bulunan, insanların hayrını dileyen ve onlara hayatı bahşeden bir varlığa inmayan kişidir. Diğer bir deyişle ateist hem düşünce seviyesinde hem de günlük yaşantısında söz konusu Tanrı'nın varlığını reddeden bununla birlikte peygamberi ve âhiret inançlarını gerek teizmin ve gerekse ateizmin tanımlanmasında birtakım güçlüklerin bulunduğunu göstermektedir.

Dünyanın bazı bölgelerinde ateizmin ideolojik hale getirilmesi de tanım konusunda ayrı bir sıkıntı doğurmuştur. Meselâ özünde materyalist ve sosyalist olan politik yapılanmalarda ateizm insanlara kabul edilmesi gereken bir yaşam biçimi olarak sunulmuştur. Burada da ateizmin ideolojilerden bağımsız olarak kendi başına anlaşılma zorluğu bulunmaktadır.

Ateizm temelde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi üç büyük ilâhî dinin Tanrı da kabul etmeyen kişidir.

Dinler tarafından Tanrı'ya atfedilen nitelikler bazan çevreden çevreye değişebilmektedir. Özellikle yahudi ve hıristiyan düşünürlerin bir kısmı bu temel niteliklere sadık kalmakla birlikte, bazan kendi dışındakilerinin (müslümanlar) kabul edemeyeceği bir biçimde O'nu yorumlamaktadırlar. Meselâ yahudilerin Tanrı'yı sadece İsrâiloğulları'na ait millî bir Tanrı biçiminde görmelerine, hıristiyanların da Tanrı'yı bir yandan Baba (Father) olarak tasvir etmelerine diğer yandan onu oğul İsa biçiminde dünya'ya gelmiş olarak yorumlamalarına müslümanlar karşı çıkmışlardır.

Müslümanların söz konusu anlayışlara karşı çıkma gerekçeleri arasında her iki geleneğin özünden koptuğu, aslını değiştirdiği, akıl ve mantık dışına çıkıldığı gibi hususlar bulunmaktadır. Bir ateist her şeye rağmen bu dinlere ve Tanrı anlayışlarına açıkça karşı çıkmakta genelde de farklılıklarını düşünmeden her üçünü birden inkâr etmektedir.

Batı dünyasında ortaya çıkan felsefî ateizmin her ne kadar aşkın bir varlığa ya da yaratıcıya karşı tepki olarak ortaya çıktığı düşünülse de insanların inançsızlığa doğru sürüklenmesinde hıristiyanlığın kendine özgü yorumlarının ve kilise öğretilerinin de büyük rolü olmuştur. Nitekim İslâmiyet'in hıristiyanlıkla ilgili karşı çıktığı pek çok unsurun içerisinde bunlar bulun-

maktadır. Ateistler açısından eleştiri konusu olan ve belki de dinden kopma sebebi olan bu inançların büyük bir kısmı müslümanlar tarafından da reddedilmiştir.(4)

2. Ateizmin Çeşitleri

Tanrı inancını kabul etmeyen ateistler de dindarlar gibi kendi aralarında farklı gruplara ayrılmışlar ya da en azından aynı sonuca varsalar da ateizmi farklı yorumlamışlardır. Dolayısıyla bir tek ateizm tanımından söz etmek de doğru olmayacaktır. Ana hatlarıyla da olsa ateistlerin kendi görüşlerinden hareket ederek onları şöylece gruplandırabiliriz.

a. Mutlak Ateizm

Bazı ateistlere göre "ateizm" Tanrı'yı reddetmekten öte, zihinde Tanrı fikrine sahip olmamak demektir. Bu anlayışa göre İnsan doğuştan Tanrı kavramına sahip olmadığı için reddedecek bir şeyi de bulunmamaktadır. Bu tür bir ateizm mutlak ateizm olarak tanımlanmış ve taraftarlarına da mutlak ateist denmiştir.(5) Bu anlayışı savunanların arasında Baron D'Holbach (1723-1789) ve Charles Bradlaugh gibi düşünürler bulunmaktadır.

Mutlak ateizm ile ilgili pek çok tartışma yapılmıştır. İnsanların doğuştan inançsız oldukları iddiası yalanlanmış ve bazıları inkâr etse dahi hemen hemen bütün insanların zihin ve gönülünde bir yaratıcı fikrinin bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca mutlu ve sağlıklı günlerinde Tanrı'yı inkâr eden ateistin sıkıntılı zamanlarında ona sığınması mutlak ateizmin imkânsızlığına dair bir örnek olarak ileri sürülmüştür. Bu tartışmalarla ilgili detaylı bilgi çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde verilecektir.

b. Teorik Ateizm

Ateizm birinci yaklaşımdan biraz farklı olarak "Tanrı'nın varlığını reddetmek" şeklinde de tanımlanmıştır. Aslında ateizm denilince akla bu tanım gelmektedir. Felsefede önemli olan ve Tanrı inancına ağır eleştiriler yönelten ateizm biçimi de budur. Yani düşünerek tartışarak zihni bir çabayla Tanrı'nın varlığını reddetmek ve ilgili iddiaları çürütmeye çalışmaktır. Teorik ateizm de denen bu anlayış doğrultusunda dindarların iddiaları ve Tanrı'nın varlığı lehinde getirdikleri kanıtlar eleştiri konusu olmuş, bu süreçte Tanrı'nın varlığını çürütmeye yönelik karşı tezler ileri sürülmüştür.

Teorik ateizmde Tanrı'nın varlığı inkâr edilmekle kalınmamış, bu kavramla ilgili olarak gündeme gelen mûcize, vahiy, peygamberlik, kutsal kitap, ölümsüzlük ve âhiret hayatı gibi inançlar da eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Ayrıca bu tür bir ateizmde sadece teistik Tanrı kavramı hedef alınmamış, bunun yanı sıra mistik, mitolojik, transandantal (aşkın) veya antropomorfik anlayışlarla, panteizm ve deizm gibi, bir şekilde Tanrı inancına yer veren diğer ekoller de reddedilmiştir.

Ateizmin "Tanrı'nın varlığının reddedilmesi" şeklinde tanımlanması daha ziyade dindarlar tarafından yapılmıştır. Çünkü onlar açısından ateizm dine karşı bir tepkidir.(6) Dindarlara göre Tanrı zaten vardır. O'nun varlığı şüphesiz bir şekilde kabul edilmiştir. Yokluğunu düşünmek mümkün değildir. Durum böyle olunca varlığında kuşku bulunmayan Tanrı'yı ateistler bilinçli olarak reddetmişlerdir.

Tanrı'nın varlığına inanan ve ateizmi yukarıdaki şekilde tanımlayanlara göre ateist niçin inanmadığını açıklamak ve temellendirmek durumundadır. Aksi takdirde o dogmatik bir tavırla, gerekçesiz yere Tanrı'nın varlığını inkâr etmiş olacaktır. Kaldı ki ateizm lehine ileri sürülen gerekçelerin pek çoğu da inanan insanlara göre bir reaksiyonun ürünü olup içerisinde birtakım çelişkiler ve tutarsızlıkları barındırmaktadır.

Her şeye rağmen ateistler de Tanrı'yı reddetmekle kalmamış elbetteki birtakım gerekçeleri sürmüştür. Bunların yanında da inanan insanların Tanrı'nın varlığı lehinde dile getirdiği kanıtları eleştirmeye çalışmışlardır. Böylece düşünce tarihinde çok ciddi ve renkli tartışmalar ortaya konmuştur. Bu gerekçelerin önemli bir kısmını da çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele almaya çalışacağız.

Ancak görünen o ki bu tartışmalarda ateistler sadece savunma ve karşı tarafın tezlerini yalanlama durumunda kalmıştır. Yani tartışmalarda kendilerine özgü güçlü tezleri sürememişlerdir. Teistlerin ellerinde ise inanmalarını gerektiren pek çok kanıt bulunmaktadır. Bunun yanında bir insanın çevresinde bulunan ve tecrübe ettiği günlük yaşantıya ait bilgiler de Tanrı inancına götürmektedir. Dolayısıyla eldeki kanıtlara bakıldığında ve ön yargısız olduğunda Tanrı'nın varlığını reddetmenin iyice zorlaştığı hatta imkânsız hale geldiği görülmektedir.

Elbetteki Tanrı'nın varlığıyla ilgili söz konusu kanıtlara bazı eleştiriler getirmek mümkün olmuştur. Ancak kanıtların eleştirilmesi ya da onların zayıf noktalarına işaret edilmesiyle o kanıtların ana fikrinin çürütülebilmesi arasında büyük farklar bulunmaktadır.

c. Pratik Ateizm

Ateizm yukarıdaki tanımlardan biraz farklı olarak bazen da "sanki Tanrı yokmuş gibi yaşamak" veya "Tanrı'yı günlük yaşama sokmamak" biçiminde tanımlanmıştır. Buna da pratik ateizm adı verilmiştir. Bu tür bir ateizmde kişi daha ziyade günlük yaşamındaki tavır ve davranışlarıyla, hayat tarzı, ilke ve alışkanlıklarıyla, Tanrı'sız bir dünya ve Tanrı'sız bir yaşam kurmayı istemektedir. Bunun yanında Tanrı'yla alâkalı olarak en ufak bir şey düşünmemekte, kendini dinden, ibadetlerden ve bunlarla ilgili törenlerden de uzak tutmaya çalışmaktadır. Pratik ateizm anlayışında Tanrı'nın teorik tartışmalarla reddedilmesi ikinci planda kalmaktadır.(7)

Pratik ateistler aktif ve pasif olmak üzere kendi aralarında ikiye ayrılmışlardır. Pasif olanlar Tanrı'nın varlığını reddetmekle birlikte, dinî inançlarla veya dindarlarla bir problemi bulunmayan, buna karşın kendi dünyalarında yaşayan ve içlerine kapanan kişilerdir.

Aktif olanlar ise gerek zihinlerinde ve gerekse günlük yaşantılarında Tanrı inancını reddeden bunun yanında çevresinde Tanrı'yı hatırlatan her türlü fikir, sembol ve davranışa karşı savaş açan kişilerdir. Bu tür ateistler dindarlarla da her zaman mücadele etmeyi ve insanları dinsizleştirmeyi kendilerine amaç edinmişlerdir. Bu yüzden bu kişilere bazen militan ya da eylemci ateistler de denmektedir. Felsefede ki temsilcileri arasında L. A. Feuerbach (1804-1872), F. Nietzsche (1844-1900), S. Freud (1856-1940) ve K. Marx (1818-1883) gibi ünlü düşünürler de bulunmaktadır.(8) Söz konusu filozoflar teorik açıdan Tanrı inancını çürütmeye çalışmakla kalmamış ayrıca pratik olarak inançsız bir toplumun hayalini de kurmuşlardır.

Pratik olarak bir insanın inançsız olması ya da dinsiz yaşamaya çalışması oldukça zordur. Ancak yüzyılımızda ateizm bir inanç problemi olmaktan çıkarılmış, yıkıcı ve ahlâk dışı ideolojilerin aleti haline getirilmiştir. Yani bir anlamda insanlar kendilerini ya da bir başkasını, içi boş birtakım ilkeler uğruna dinsiz yaşamaya ya da moral değerleri terketmeye zorlamıştır. Böylelikle pratik ateizmin yaşama geçirilmesine imkân ve zemin hazırlanmıştır. Dolayısıyla pratik ateizm bir zorlamanın ve bir ideolojinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Gerçi bu zorlamanın arkasında kilisenin ve insan sevgisinden uzak olan bazı din anlayışlarının insanların üzerindeki akıl almaz dayatmaları bulunsa da sonuç itibarıyla kendileri daha büyük bir yanılaşa düşmüş ve insan doğasına aykırı gelen davranışlar sergilemişlerdir.

Bu tür bir ateizme kapılan insanların büyük çoğunluğu yalnız kaldıklarında ya da bir şekilde yıkıcı ideolojilerin etkisinden kurtulduklarında daha sakin ve mantıklı düşünmeye başlamışlardır. Vicdanlarından gelen sese kulak vererek bazı anlamsız saplantılara ve kaçışlara son vermişlerdir. Hayata farklı bir şekilde bakmaya başlamış, evreni, yaşamı, doğayı ve canlılar dünyasını bir başka gözle seyretmeye koyulmuşlardır.

d. İlgisizlerin Ateizmi

Bir kısım düşünürler Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu tartışma konusu yapmadan bu konulara uzak durmayı tercih etmiştir. Her iki hususun da eşit derecede anlamsız bir iş olduğunu öne sürerek konuya ilgisiz kalmayı yeğlemişlerdir. Bu tür ateistlere göre insan, sadece var olanla yetinmeli görünen âlemin ötesine ilgi duymamalıdır. Dolayısıyla dünyanın ötesindeki herhangi bir varlık hakkında olumlu ya da olumsuz bir yargıda bulunmaya ya da konuşmaya çalışmak anlamsız bir iş yapmak olacaktır. Tanrı'nın varlığını iddia edenler de yokluğunu kanıtlamaya çalışanlar da yanılığa düşmüşlerdir. Çünkü her ikisi de fizikî âlemin dışına ait tartışmalara girmiş ve boş şeyler konuşmuşlardır. Bu düşüncede olanlar kendilerini klasik anlamda ateist olarak adlandırmaktan da kaçınmışlardır. Ancak kendilerini ateist olarak görmemelerine rağmen bu kişilerin teist olduğunu söylemek de zordur. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığına ilgisiz kalmaları bir anlamda onu reddetmek gibi olacaktır. Çünkü onu kabul edilecek ya da inanılacak bir varlık olarak görmemektedirler. Yüzyılımızın ilk yarısında özellikle Avrupa'da çok etkili olan mantıkçı pozitivism ekolü bu tür bir anlayışın güçlenmesinde büyük rol oynamıştır.⁽⁹⁾

Ancak bu anlayışın sığılı ve yetersizliği hemen göze çarpmaktadır. İnsanın doğasında düşünme ve akletme gücü vardır. Bu güçler de kendini sadece fizikî âlemlle sınırlı görmemekte, daha da ileriye giderek varlığın öncesini, mevcut halini ve sonrasını düşünmektedir. Yine bu güçler sayesinde İnsan varlık âleminin sadece maddî olmadığına, yaşamın da o kadar basit ve anlamsız görünmediğine kanaat getirmektedir. İnsanların pek çoğu birtakım derin düşüncelere dalmakta ve kendi varlığıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır.

İmdi bütün bunları göz ardı etmek ve neredeyse insanları en hayatî konulara karşı ilgisiz kalmaya çağırmak gülünç olacaktır. Zaten bunun gerek teoride ve gerekse pratikte imkânsız olacağı da muhakkaktır. Bir kısım insanların günlük yaşamın uğraşlarına dalarak ömrünü tüketmesi ve bazı değerlere karşı uzak kalarak dinî inançlara karşı ilgisizleşmesi, kayıtsız bir şekilde yaşaması, onların şanssızlığı olacaktır. Ancak bu durum başkalarını da aynı şekilde hareket etmeye sevkedemeyeceği gibi kimseyi de varlık üzerinde düşünmekten alıkoyamayacaktır.

e. İdeolojik (Materyalist) Ateizm

Özünde felsefî bir problem olan ateizm bazan da ideolojik bir ilke olarak savunulmuş ve politik bir kabul haline gelmiştir. Özellikle Karl Marx, F. Engels (1820-1895) ve V. I. Lenin'in (1870-1924) görüşlerinden hareketle kurulan sosyalist yönetimlerde ateizm komünist partilerin propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Eski Sovyetler Birliği'nde ve hâlâ bazı ülkelerde ateizm Marxist ve Leninist dünya görüşünün ayrılmaz bir parçası olarak görülmüş ve "ilmi ateizm" adıyla takdim edilmiştir.

Materyalizmin mutlak doğru olarak kabul edildiği komünizmle yönetilen ülkelerde ateizmin bilimsel (materyalist) temellere dayandığı söylenmiş, dinin de toplumsal (içtimaî) bir hadise olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Bu yönüyle de ilmî ateizm kendini Batı'daki (felsefî) ateizmden ayrı görmüş, onları (yani Marxist ve materyalist olmayanları) burjuva ateizmi diye nitelmiş, kavramlarını ve üslûbunu eleştirmiştir. Bu çerçevede toplumdaki bütün dinî inançlar, kurumlar, ibadetler, törenler, alışkanlıklar, âdet ve gelenekler şiddetle reddedilmiş ve yasaklanmıştır.⁽¹⁰⁾

Tahmin edilebileceği gibi ilmî ateizm, dini içeriden değil de dışarıdan yıkmaya çalışmış ve bunu yaparken de onu birtakım kalıplara sokarak indirgemeci yaklaşımlarla izaha kalkmış ve ideolojik bir tavır içerisinde karalamıştır. Dolayısıyla bilim ve felsefe adına ideolojik ve politik amaçlar hedeflenmiştir. Ancak sonuç itibarıyla ilmî ateizm de her türlü ideolojik desteğe rağmen insanın sorgulamasından kurtulamamış ve ciddi biçimde tenkide uğramıştır. Nitekim

bu eleştiriyi yapanlar da bu tür bir ateizmi yıllarca yaşayan ve kendilerine propaganda edilenler olmuştur. Çalışmanın sonlarına doğru ilmî ateizmle ilgili geniş bilgi verilerek olumsuzlukları sergilenmeye çalışılacaktır.

Buraya kadar ana hatlarıyla özetlediğimiz gibi ateizm çeşitli biçimlerde anlaşılmış ve tanımlanmıştır. Kısaca inançsızlık ya da tanrıtanımazlık olarak ifade edilen ateizm, bazan zihinde Tanrı fikrinin bulunmaması (mutlak ateizm), bazan Tanrı'nın varlığının bilinçli bir biçimde reddedilmesi (teorik ateizm), bazan Tanrı yokmuş gibi yaşam sürülmesi (pratik ateizm), bazan Tanrı'nın varlığı tartışmalarına ilgisiz kalınması (ilgisizlerin ateizmi), bazan da ideolojik (materyalist) bir kabul biçiminde (ilmî ateizm) ortaya çıkmıştır.

Bu tanımların her birine inananlar tarafından çok ciddi eleştiriler getirilmiştir. Özellikle felsefi boyutta ateistlerin düşünceleri sorgulanmış ve fikirleri çürütülmüştür. Söz gelişi bir insanın tamamen inançsız olamayacağı ileri sürülmüş, Tanrı'nın varlığını reddetmenin o kadar kolay olmadığı belirtilmiştir. Dini reddeden kişilere ortaya ne koydukları ve bir insanın nereye kadar Tanrı'ya ilgisiz kalabileceği sorusu yöneltilmiştir. Bir insanın kendini ateist olarak görmesi mümkün olabilecektir. Ancak aynı derecede o kişinin ateizmini temellendirmesi ve herkesin kabul edebileceği ikna edici açıklamalar getirmesi kolay olmayacaktır.

Elbetteki bütün bu tartışmalar Tanrı'nın varlığına inansın ya da inanmasın onu bir inanç problemi olarak gören kişiler için anlamlı olmuştur. Aksi takdirde, daha önce ifade edildiği gibi, ateizmi kendine bir ideoloji ya da inkârcı bir akım olarak seçen kişiler için bu tartışmaların hiçbir önemi bulunmayacaktır. Çünkü böyle bir kişi kendi kanaati dışındaki her şeyi daha işin başında reddedecek ve karşı tarafla fikir alışverişini düşünmeyecektir. Ancak dünya kurulduğu günden beri din karşıtı pek çok ideolojinin gelip geçtiği görülürken dinin (tevhid inancı) var olduğu ve sonsuza kadar da böyle gideceği muhakkaktır.

3. *Ateizm Teriminin Yanlış Kullanımı*

Ateizm terimi çeşitli nedenlerden dolayı farklı kavramlarla karıştırılmış ya da yanlış kullanılmıştır. Bunun en büyük nedeni de ekollerin veya kişilerin kendilerini net bir biçimde ortaya koymamaları ya da bazı kişilerin bunlar hakkındaki bilgisizliğidir. Ateizmin bir ekol olarak kendisiyle sık sık karıştırıldığı anlayışlar arasında deizm, panteizm veya agnostisizm gibi felsefi akımlar olduğu gibi bazı dinî anlayışlar da bulunmaktadır.

Bir insanın ateist olup olmadığı öylesine karar verilecek bir durum değildir. Önce ateizmin ne olduğunun bilinmesi gereklidir. Daha sonra bir insanın kendini ateist olarak görüp görmediği araştırılmalıdır. Ayrıca o kişinin ya da benimsediği fikrin ateizmle olan ilişkisi de iyice irdelenmelidir. Bütün bunlardan sonra terimin kullanımıyla ilgili sağlıklı bir sonuca varmak mümkün olacaktır.

Ateizm teriminin yanlış kullanılmasındaki en büyük etmen zaman içerisinde bu terimin bir başkasını itham biçiminde kullanılmış olmasıdır. Bazı kişilerin ateist olmadığı halde çeşitli gerekçelerle inançsız olarak suçlanmaları söz konusu olmuştur. Böyle bir probleme özellikle Ortaçağ Avrupası'nda sıkça rastlanmıştır. O dönemde pek çok kişi kilise tarafından dışlanmış ve inkârcılıkla suçlanarak cezalandırılmıştır. Bunlar arasında da pek çok bilim adamı yer almaktadır. Ancak bu durum her din için de söz konusu olmamıştır. Buna karşın bazı kişiler de inanç kavramının sınırlarını geniş tutarak, dışarıda kimseyi bırakmamış, ateist olduğunu iddia eden kişileri dahi inançlı görmeye ve göstermeye çalışmıştır.

Ateist ithamının bazı teorik ve pratik gerekçeleri bulunabilmektedir. Bunların arasında Tanrı hakkında farklı yorumlara sahip olmak, geleneksel anlayıştan kopmak, mevcut yerel inançlara aykırı şeyleri dile getirmek, ya da toplumun mevcut değer ve ilkelerine ters düşmek gibi etmenler bulunabilmektedir. Bu konuda tarihte Sokrat ve eski Mısır krallarından Akhenatan gibi iki önemli örnek bulunmaktadır. Bu kişiler, içerisinde yaşadıkları toplumun dünyevî

Tanrılarını (paganlar), mevcut dinî sembollerini ve ilgili figürlerini benimsemediği için ateist olmakla itham edilmiş ve yargılanarak öldürülmüşlerdir.(11)

İlk hıristiyanlar ve yine ilk müslümanlar da mevcut toplumun kutsal varlıklarını (put) reddetmelerinden dolayı ateist olarak suçlanmışlardır. Bu kişiler atalarının dininden ayrılmakla ve inançsız olmakla itham edilmişler ve şiddetli bir şekilde toplumun sahip olduğu eski alışkanlıkları kabullenmeye zorlanmışlardır. Bu suçlamalardan sonra onlar da kendilerini bağlı buldukları toplumun tapınaklarından, kabile törenlerinden ve put diye adlandırdıkları heykellerden uzak tutmuş, bir süre sosyal hayattan çekilmek zorunda kalmışlardır.(12) Bu suçlamalara karşın onlar putları inkâr etmekle birlikte her şeyin ötesinde olan yaratıcı, gerçek Tanrı'ya inandıklarını belirtmişlerdir.

İlk müslümanlar da Kâbe'de bulunan putların kutsallığını reddetmiş, onları tapılmaya lâyık varlıklar olarak görmemişlerdir. Ayrıca toplumda yaygın olan sihir, büyü ve falcılık gibi bâtil inançları da kabul etmemişlerdir. Bu durum karşısında kendi yaptıkları putlara tapan ve onlara kurban kesen Mekkeli müşrikler, müslüman olan kişileri gelenekten ayrılmakla suçlamış ve rahat bırakmamışlardır. Putperestler uzun bir süre tek Tanrı inancını benimsemekte zorlanmış, Tanrı'ya ortak koşma (Tanrı'dan başka kutsal varlıkların bulunduğunu kabullenme) alışkanlıklarından vazgeçmemişlerdir.

Görüldüğü gibi bir kişinin ateist olarak itham edilmesi çevreden çevreye değişmiş, bazan inananlar bazan da inanmayanlar bu ithamla karşılaşmış ve sıkıntı çekmişlerdir. Yüzyılımızda özellikle inançsızlığın ideoloji olarak yaygınlaştığı ve hâkim olduğu yerlerde yukarıdaki durumun tam tersi söz konusu olmuştur. Geçmişte olanların tersine inançlı olmak sorun olmuş ve pek çok insan Tanrı'ya inandığı ya da öyle gösterildiği için zor durumda kalmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanan bir dönemde ateizm bazı ideolojiler tarafından fikrî bir problem olmaktan çıkarılıp politik bir mesele haline getirilmiştir. Bu durumda gerçekten ateist olmadığı halde bazı insanlar sadece mensup oldukları ideolojiye bakılarak ateist olarak tanımlanmış ya da propaganda amacıyla bilinçli bir biçimde öyle gösterilmeye çalışılmıştır. Özellikle Marxizm'in hâkim olduğu yerlerde binlerce insan bu durumla karşı karşıya kalmıştır.

Kapitalizme karşı mücadele eden sosyalistler ateizmi ve dinsizliği, mücadelelerinin bir parçası olarak görmüşler, devrim gerçekleştirdikleri yerlerde de kitleleri dinsizliğe yöneltmişlerdir. Dolayısıyla bu hareketlerin içerisinde yer alan, ancak herhangi bir dine inanan (yahudi, hıristiyan veya müslüman) binlerce insan yapay istatistiklerle ateist olarak gösterilmiştir. Bu kişilere gerçekte ne oldukları, ne düşündükleri ve neye inandıkları sorulmamıştır. Yine bunların yalnız başlarına kaldıklarında, ideolojilerden bağımsız bir şekilde verecekleri kararları de dikkate alınmamıştır.

Sonuçta, fikrî bir çabayla Tanrı inancını reddetmeyen kişilerin ateist oldukları iddiası ciddi bir tartışma konusudur. Çünkü Tanrı inancının kabulü veya reddi özgür bir ortamda yapılacak kişisel bir tercihle alâkalı şeydir.

Ateizm terimi bazan yanlış kullanılırken bazan da diğer ekollerle de karıştırılmıştır. Meselâ ateizmin sınırlarının geniş tutulması sonucu panteist düşünürlerin yanında, bazan agnostik (bilinemezci) ve deist (Tanrı'ya inanan ancak vahyi reddeden) düşünürler de inançsız olarak değerlendirilmiştir. Halbuki bunlar birbirlerinden oldukça farklıdır. Yanlış anlamalara meydan vermemek için söz konusu ekollerle ilgili kısaca bilgi vermeyi ve ateizmle olan ilişkilerini açıklamayı yararlı görmekteyim:

Ateizmle bazan karıştırılan deizm, varlığı akılla bilinen bir Tanrı anlayışı olarak tanımlanmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren de Avrupada “evrenin ötesinde var olan bir Tanrı'yı kabul etmek, ancak bunun yanında vahye ve peygamberliğe karşı çıkmak” olarak

bilinmeye başlanmıştır. Bizim kültürümüzde de bu ve benzeri düşünceler bir şekilde savunulmuş ve taraftar bulmuştur.

Latince Tanrı anlamına gelen "deus" kökünden geldiği için, başlangıçta ateizmin karşıtı olarak kullanılan bu isim daha sonraları, Hıristiyanlığa bir tepki olarak kendini göstermiş, Tanrı inancını korumakla birlikte, kilisenin tutumuna duyulan şiddetli tepki yüzünden vahiy, peygamberlik ve mûcize gibi dinî değerlere karşı çıkmanın sembolü olmuştur.(13) Evrenin ötesinde bulunan, bununla birlikte yaşama ve dünyaya müdahale etmeyen Tanrı anlayışı ile deizm, geleneksel dine (kilise ve ruhbanlığa) ters düşmesine rağmen ateizm olarak değerlendirilmemiştir. Çünkü kendileri şöyle ya da böyle bir Tanrı inancına sahip olmuş ve ateizmi kabullenmemişlerdir.

Panteizm ise Tanrı-evren özdeşliğini ileri sürmüş Tanrı'nın evrenden ayrı olarak zâtî varlığını reddetmiştir.(14) Panteizme göre Tanrı evrenin aşkın nedeni değildir. Zaten Tanrı'yla evren arasında teizmde olduğu gibi yaratıcı ve evren ilişkisi de söz konusu değildir. Bu görüşleriyle panteistler gerek Batı'da ve gerekse Doğu'da olsun bazı kişiler tarafından ateizmle itham edilmişlerdir.

İslâm tasavvufunda da bazı mistik düşünürler için panteist terimi kullanılmıştır. Panteistleri ateist görme eğilimi bazan bu kişiler için de söz konusu olmuş ve bunların inançlarına kuşkuyla bakılmıştır. Ancak her şeye rağmen Tanrı inancını reddetmedikleri için panteistleri ateist olarak görmek doğru olmayacaktır.(15) Çünkü onlar Tanrı'nın varlığını inkâr etmekte sadece mahiyetini farklı yorumlamaktadırlar.

Bazı düşünürler ise ne Tanrı inancını ne de inançsızlığı kabul etmişlerdir. Kendilerini inanmakla inanmamak arasında, orta bir yerde gören ve agnostik (bilinemezci) olarak tanımlayan bu düşünürler, Tanrı'nın varlığı hakkında da olumlu ya da olumsuz bir hüküm vermekten kaçınmışlardır.(16) Ancak bu kişilere yanlış da olsa genellikle ateist denmiştir.

Agnostiklere göre Tanrı'nın varlığı meselesi insan aklının ötesinde bir konudur. O halde böyle bir varlık hakkında konuşmak veya hüküm vermek de imkânsızdır. Dolayısıyla agnostikler Tanrı inancı karşısında tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Ancak onların bu tarafsızlığı bazan ateizm olarak da değerlendirilmiştir. Her ne kadar bazı agnostiklerin tavırları ve yaşamları onların ateist olduğu izlenimini vermekteyse de bir kısmı kendilerinin felsefî açıdan ateist olmadığını ifade etmiştir. Meselâ ateist olarak bilinen ünlü düşünürlerden Bertrand Russell (1872-1970) felsefî açıdan kendini agnostik olarak tanımlamıştır. Çünkü ona göre her şeye rağmen elimizde Tanrı'nın yokluğunu kanıtlayacak yeterli bir delil mevcut değildir.(17)

Görüldüğü gibi agnostisizmle ateizm birbirinden farklı ekollerdir. Dinî reddetmeleri her ikisinin de aynı çizgide olduğunu göstermez. Agnostikler Tanrı inancını reddetmenin yanında ateizmi de eşit derecede reddetmiştir. Her ne kadar din karşısındaki kararsız ve tarafsız tutumları nedeniyle gizli ateist olmakla suçlanmışlarsa da onlar bu suçlamalara karşı çıkmışlardır. Zaten kendileri de ateistlerden farklı olduklarını söylemişlerdir.(18)

4. Ateizmin Tarihçesi

Ateizmin tarihi Tanrı inancı kadar olmasa da çok gerilere kadar gitmektedir. Ancak tarihi çok eskilere giden bu ateizm biçimi bizim bugünkü anlamda anladığımız dinî inançların eleştirisi gibi değildir. Çünkü ateizm öncelikle Tanrı inancına karşı bir tür tepkidir. Dolayısıyla ateizmin Tanrı inancının bulunduğu ve bu inancın dile getirildiği yerde ortaya çıkma ihtimali daha yüksektir.

İster geniş anlamda "herhangi bir Tanrı anlayışına karşı inançsızlık" olarak düşünölsün, isterse felsefî anlamda "teizmin reddi" olarak alınsın, ateizmin tarihçesini düşünce tarihinde ana hatlarıyla İlkçağ (Antik dönem), Yeniçağ ve modern dönem olmak üzere üç safhada ele al-

mak mümkündür. Bu tasnifin yanında kutsal kitaplardan ve peygamberlerin sözlerinden aldığımız bilgilere göre çok eski dönemlerden itibaren bir kısım insanların inançsız olduklarını ve dinle mücadele ettiklerini de öğrenmekteyiz. Bu insanlar Tanrı inancına şiddetle karşı çıkmış, çoğunluğu ahlâksızlıkta ileriye gitmiş, peygamberlerin uyarılarını da kabul etmemişlerdir.

Ateizmin geniş anlamda inançsızlık olarak görüldüğü İlkçağ'da Epikuroscular, şüpheciler ve Atinalı sofistler ilk göze çarpanlar olmuştur. Yine bu dönemde Epikuros (m.ö. 341-270), Lucretius (m.ö. 94-55) ve Democritus'un (m.ö. 460-370) fikirleriyle oluşan Yunan atomculuğu ya da klasik materyalizm de inançsızlıkta önemli bir rol oynamıştır. Bilindiği gibi materyalizm maddenin yaratılmadığını, düşünceden önce geldiğini ve hiçbir şeyin yoktan var olmadığını iddia etmiştir. Bunun yanında doğa üstü bir gücün (Tanrı) varlığını da reddetmiştir.(19) Materyalizm günümüze kadar çeşitli biçimlerde de olsa devam etmiş ve etkisini sürdürmüştür.

Bazı çevrelerce düşünce tarihinde ateizmin Tanrı inancından önce geldiği ve Antikçağ'daki bütün düşünürlerin de inançsız olduğu ileri sürülmüştür. Özellikle materyalist ateistlerin ileri sürmüş olduğu bu var sayımlar gerçeği yansıtmamaktadır. Materyalizmin tarihi elbetteki çok gerilere gitmektedir. Nitekim yukarıda isimleri anılan filozoflar bunlar arasında en meşhur olanlarıdır. Ancak tarihteki her filozof materyalist olmadığı gibi materyalist olanların sayısı da bütün filozoflar göz önünde bulundurulduğunda çok sınırlı kalmaktadır. Kaldı ki geçmişte veya günümüzde ateist olduğu halde kendini materyalist görmeyen pek çok kişi bulunmaktadır.

Materyalizmi Antik dönemin ateizmi olarak kabul edebiliriz. Ancak ifade edildiği gibi Antik dönemde materyalist olmayan ve dolayısıyla kendilerine ateist denilemeyecek düşünürler de bulunmaktadır. Kaldı ki tabiatla ilgili çalışma-larda bulunan herkesi ateist görmek de mümkün değildir. Sokrat (m.ö.470-399) öncesi dönemde yetişen ve günümüze kıyasla bazı çevrelerce gerçek filozof olarak nitelenen Xenophanes, Heraklitos, Empedokles ve Anaxagoras gibi düşünürlerin fikirlerinde Tanrı kavramıyla paralellik arzeden pek çok nokta bulunmaktadır.(20) Bu filozofların düşüncelerine baktığımızda maddî dünyanın ötesinde var kabul ettikleri ve kendisiyle bütün varlığı açıkladıkları soyut bir kavrama da rastlamaktayız. Dolayısıyla tabiatla ilgili çalışmalarda buldukları için Antik dönemi bütünüyle ateist görmek ve bu yanlış tesbiti de ideolojik amaçlar uğruna çeşitli şekillerde tekrarlamak yanlış olacaktır.

Ortaçağ'da monoteizmin (tek tanrıcılık) ağırlığını hissettirmesinden dolayı açıkça bir inançsızlık görülmemiştir. Her ne kadar bu dönemde hıristiyan dünyasında kiliseye ve kilise öğretilerine karşı içten içe bir tepki ve nefret oluşmuşsa da bunlar gizlilikten kurtulamamış ve baskılardan dolayı açığa çıkamamıştır. Vanini (1585-1619) ve Bruno (1548-1600) gibi kiliseye aykırı konuşan kişiler de bu dönemde yargılanmışlardır. Zaten Aydınlanma dönemiyle birlikte ortaya çıkan ve modern dönemde iyice belirginleşen din düşmanlığının temelinde de Ortaçağ'da kilisenin Tanrı adına yapmış olduğu insanlık dışı uygulamaların büyük rolü olmuştur.

İslâm dünyasında da ateizm bugünkü anladığımız anlamda pek yaygın ve etkili olamamıştır. Bununla birlikte ateizm denilince İslam tarihinde akla iki isim gelmektedir: Yahya b. İshak er-Râvendî (H. 205-245) ve Ebû Bekir Muhammed ibn Zekeriyya er-Râzî (865-932). Bu düşünürler vahiy, peygamberlik ve mucize gibi dinî inançları eleştirmiş ve geleneğe aykırı şeyler söylemişlerdir. Ravendi hakkında elde kesin bilgiler olmamakla birlikte ona nisbet edilen fikirlere bakıldığında tabiatçı ve maddeci olduğu, ilâhî hikmeti reddettiği ve Kur'an'a inandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu ve benzeri görüşlerin Ravendi'den ziyade hocası olan Ebû İsa el-Varrak'a ait olduğu, onun ateist olmadığı buna karşın deizmi benimsediği ifade edilmiştir.(21)

Ateist olarak meşhur olan Râzî İslâm dünyasında "Tabiat Felsefesinin" kurucusu sayılmaktadır. Ancak O'nun ateist (mülhid) olarak bilinmesine rağmen felsefî sisteminde Tanrı'ya yer

verdiği ve onu beş ezeli ilkeden biri olarak gördüğü-diğer ilkeler Ruh, Madde, Mekân, ve Zaman-bilinmektedir.

Ravendi gibi Razi'nin de kesin olarak ateist olup olmadığıyla ilgili elde kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak dinî kurumlarla özellikle peygamberlik kavramıyla mücadele ettikleri açıktır. İslâm dünyasında bu düşünürlerin yanı sıra zaman zaman ateistlerle aynı çizgiye konan, dehrî ve zındık diye adlandırılan kişiler de olmuştur.(22)

Ortaçağ'da felsefî anlamda ateizmin yaygın olmayışının iki temel gerekçesi bulunmaktadır. Bunların birincisi yukarıda da kısaca ifade edildiği gibi kilisenin baskısıdır. İkincisi ve en önemli nedeni ise ateizmin ortaya çıkabileceği fikrî bir boşluğun bulunmamış olmasıdır. Ortaçağ'da dinî düşünce zirvede olmuş ve çok çeşitli düşünürlerce de dile getirilip mantıklı bir biçimde temellendirilmiştir. Dolayısıyla o dönemde sadece baskılardan dolayı değil, güçlü düşünce ekollerinin bulunmasından dolayı da ateistlerin fikrî düzeyde azınlıkta kaldıkları görülmüştür.

Bazı kişiler hiçbir şekilde materyalist bir düşünceye sahip olmayan İbn Sînâ (980-1037), Fârâbî (870-950), Harizmî (ö. 847), Bîrûnî, İbn Rüşd (1126-1198) gibi filozofların fikirlerini, bunların tıp, coğrafya, kimya gibi pozitif bilimlerle ilgili çalışmalarını kasıtlı olarak dinin aleyhindeymiş gibi göstermeye çalışmışlardır. Halbuki bu ve benzeri düşünürler bırakınız dine düşman olmayı, aksine onun felsefî temellerini ortaya koymaya çalışan kişiler olmuşlardır. Bir anlamda bunlar İslâm kültürünü yaymak ve güzel bir medeniyet kurmuş olmak için olanca güçleriyle çalışmışlardır. Söz konusu filozoflar için felsefenin genel amacı iddiaların aksine dinsizlik değil, Tanrı'nın bilgisine ulaşmak ve O'nun varlığını ispatlamaktır. Onları diğer âlimlerden (teologlar, hukukçular, mistikler v.s.) ayıran fikirlerinin bulunması, dinden uzaklaşmalarının kanıtı değil bilakis İslâm kültüründeki çok sesliliğin, fikrî müsamahanın ve pozitif bilimlere verilen önemin ispatıdır. Gerek dinî bilimlerle, gerekse pozitif bilim dallarıyla ilgilenen müslümanlar, yaptıkları çalışmaların dinin bir emri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum da geçmişte olduğu gibi günümüzde de pek çok düşünürün bilimle din arasında karşıtlık düşünmediğini açıklığa kavuşturmuştur.

XVII. yüzyılda gerçekleşen Rönesans'la birlikte yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Akılcılığın hâkim olduğu bu yeni dönemde bazı çevrelerde sadece doğal bilimlerin değil dinî hakikatlerin de akılla temellendirilebileceği kanaati yaygınlaşmıştır. Ancak bu kanaatin yayılması uzun sürmemiş, akılla metafiziğin kurulabileceği inancına ciddi eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştiriler çoğunlukla maddecilerden kaynaklandığı gibi, dinde akıldan ziyade inanca önem veren bazı dindar insanlardan da gelmiştir. XVIII. yüzyılla birlikte Aydınlanma dönemi başlamış bu çerçevede metafiziğe karşı sistemli bir şüphecilik oluşmuştur.

Modern dönemde bazı çevreler geçmişte görülen kilisenin keyfî yorum ve uygulamalarını ateizme ve materyalizme basamak olarak kullanmış, dine ve Tanrı inancına karşı olan nefreti körüklemişlerdir. Ancak fikrî düzeyde sadece felsefî bir tercih konusu olan ateizmin modern dönemde politikaya âlet edilmesi ve bazı ideolojilere temel kılınması da insanlığı ayrı bir felâkete sürüklemiş, bilgisizlikten kaynaklanan dinî bağnazlığın yol açtığı felâketlerden daha büyük acılara ve ıstıraplara zemin hazırlamıştır.

Ateizm XIX. yüzyıldan itibaren yeni bir karakter kazanmıştır. Bazı çevrelerce bilimsel çalışmaların dinin aleyhinde görülmüş, pozitif bilimlerdeki çeşitli araştırmalar ve var sayımlar dinî inançların çürütülmesi amacıyla kullanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca modern dönemde Batı'da insan özgürlüğü ile Tanrı iradesi (Kilise doktrinleri) arasında derin bir uçurum oluşmuş ve insanlar kendilerini bu ikilem içerisinde bulmuşlardır. Bu dönemde Tanrı problemi, ateistlerce insanın özüne yabancılaşması ve özgürlüğünü kaybetmesi açısından da temel bir mesele olarak gözükmüş-tür.(23)

Schopenhauer (1788-1860), Auguste Comte (1798-1857), Feuerbach (1804-1872), Marx (1818-1883), Nietzsche (1844-1900), Freud (1856-1939), Sartre (1905-1980) ve Ayer (1910-

1989) gibi filozoflar modern dönemde ateizmin öncüleri olmuştur. Bu dönemde genelde bütün dinler, özelde ise Hıristiyanlık çeşitli biçimlerde eleştirilip reddedilmiştir.

Modern dönemde materyalizm çeşitli biçimlerde savunulmaya devam etmiştir. Materyalizmin iddiaları özellikle Marxist çevrelerde yenilenmiş ve bilimsel ateizm adı altında savunulmuştur. Yine bu dönemde Comte'un pozitivizmi ve diğer pozitivist akımlar da inançsızlık adına etkin bir rol oynamıştır. Bu akımların en etkili silahı da pozitif bilimler (doğrusu bilimsel var sayımlar) olmuştur. Şöyle ki:

XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli gerekçelerle bilim ile din arasında bir karşıtlık kurulmuş ve bilim adına bu sözde karşıtlık her fırsatta yenilenmiştir. Bilimin mutlaklığına inanan dolayısıyla bilimden hareketle dini eleştiren ve reddeden ateist düşünürler çağımızda kendilerince bilim dışı olan her türlü inancın, değer ve yaklaşımın da artık bir kenara bırakılmasını istemişlerdir.

Günümüzde dini reddedenlerce ileri sürülen ve birer var sayım niteliğinde olan bazı iddialar sanki doğrulanmış genel geçer yasalar gibi kabul edilmiştir. Hatta bazı çevrelerde bu iddialar, birer ideoloji dogması haline getirilmiş, tartışılmasına ve eleştirilmesine dahi fırsat verilmemiştir. Tanrı inancı ve din olgusu yanlış (yapay) olarak kabul edilmiş, bu inancı anlamak yerine, sadece onun niçin ve nasıl var olduğuna dair açıklama girişimlerine başvurulmuştur. İndirgemeci bir tutumla bu inançlar pozitivist bir ilke veya ön kabulden hareketle izah edilmeye çalışılmıştır.

Modern dönemde bilimi esas alıp dini reddeden düşünürler, evreni bilimsel bir biçimde ele alma, inceleme ve yorumlamayı hedeflemişler ve dünyada olup biten her şeyin de pozitif bilimle açıklanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bunun yanında da dinin böyle bir düşüncenin karşısında yer aldığı yalanını yaymaya çalışmışlardır.

Dinin pozitif bilime karşı çıktığını söyleyenler, insanların gözünü boyamak için evren ve yaşamla ilgili vahiy kaynaklı açıklamaları bilinçli olarak çarpıtmışlardır. Hatta onların gündeme getirilmesini, savunulmasını bilim çevrelerinde tartışılmasını dahi yasaklamışlardır.

Konunun daha iyi anlaşılması için bazı düşünürlerin iddialarını aktarmakta yarar görüyorum. Ancak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde söz konusu fikirleri daha detaylı olarak ele alıp tartışacağımız için, burada onları özetlemekle yetineceğiz.

Modern dönemde Auguste Comte evrimci bir yaklaşımla “üç hal yasası” denilen bir yöntemi kullanmış, tarihi kendine göre teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere üç döneme ayırarak insanlığın gelişimini izah etmek istemiştir. İnsanlığın bugünkü halini de bu tarihi evrimin bir sonucu olarak görmüştür. Comte'a göre İnsan son dönemde bilim sayesinde olgunluğa ermiş olacak ve dini bir kenara bırakacaktır. Ancak Comte daha kendi yaşamında fikirleriyle çelişmiş ve tutarsız davranışlar sergilemiştir.

Bugün geçerliliği olmayan bu tesbit ne yazık ki bazı çevrelerde hâlâ ciddiye alınmakta ve sorgulanmadan kabul edilmektedir. Halbuki Tanrı inancının bütün gücüyle ayakta olması ve her şeye rağmen dünyanın pek çok yerinde dinî inançların yaşamlarını devam ettirmeleri Comte'un fikirlerinin yanlış olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

İnsan var olduğu ilk günde dahi şu anda sahip olduğu bütün nitelikleriyle birlikte donatılmış ve kendine bütün yetenekleri verilmiştir. Dolayısıyla varlığının ilk yıllarında o, basit bir canlı varlık ya da hayvanımsı bir yaratık değildir. Böyle olmadığı da Tanrı'ya inansın veya inanmanın pek çok bilim adamının ifade ettiği şeydir.

Durum böyle olunca bazı pozitivistlerin ortaya çıkıp da “insanın doğası başlangıçta böyle idi, daha sonra şöyle gelişti ve günümüzde ise bu hali aldı” demeleri gülünç olacaktır. İnsan var olduğu (yaratıldığı) ilk günden itibaren insandır. Baştan beri düşünme, hareket etme ve bes-

lenme gücüne sahiptir. Elbetteki o günden itibaren de kendini ve evreni varkılan bir yaratıcıyı aramıştır. Tanrı'nın muazzam gücü karşısında ona hayranlık duymuş ve şükretmiştir. Bu inanç ve hayranlık bütün karşıt düşüncelere rağmen bugün de devam etmektedir. Gelecekte de böyle olacaktır.

Evrım düşüncesine sahip olanların iddia ettiği gibi zamanla değişen (gelişen) şey insanın doğası ve inancı olmayıp dünya ile ilgili olan tecrübe ve bilgisidir. Nitekim bunun sonu da yoktur. Hergün ortaya yeni bir şey çıkmakta ve her an yeni şeyler icat edilmektedir. Ancak değişen şeylerin yanında kalıcı olan değerler de vardır. Bunların arasında da etik (ahlâkî), estetik ve dinî değerler bulunmaktadır. Ayrıca bunlar insan doğasının ayrılmaz vasıflarıdır da. Sonuçta insanı ve Tanrı inancını düne veya bugüne göre değerlendirmek ya da ileride başka türlü olacağını söylemek başarısızlığa mahkûm olacak bir durumdur.

Modern dönemin en ünlü ateistleri arasında Feuerbach ve Marx bulunmaktadır. Tanrı inancını antropolojik bir yaklaşımla açıklamaya çalışan Feuerbach *The Essence of Christianity* adlı eserinde ateizmi "gerçek bir hümanizm" olarak tanımlamış, Tanrı kavramının da insan aklının kendi doğasını dışarıya yansıtması sonucu oluştuğunu söylemiştir. Ona göre İnsanın Tanrı'nın varlığına inanması, bir anlamda kendi benliğini yalanlaması, özüne yabancılaşması ve fakirleşmesi olacaktır.(24) Feuerbach'ın fikirleri yaşadığı dönemde oldukça etkili olmuş başta Marx ve Freud olmak üzere pek çok düşünürü derinden etkilemiştir.

Marx ise XIX. yüzyıl Avrupasında, burjuvazi ve kapitalizmin egemen olduğu toplumda dinin rolünü ele almıştır. Marx'a göre böyle bir toplumda din (kilise) insanı etkisiz hale getirerek uyuşturmuştur. Dolayısıyla Marx'a göre sosyalizm kurulmalı,(25) bu sayede sosyal ve politik açıdan insanların özgürlüğü sağlanmalı, dolayısıyla din duygusunun oluştuğu kaynaklar da kurutulmalıdır.(26) Marx'ın fikirleri de yüzyılımızda derin etkiler uyandırmış pek çok insanı peşinden sürüklemiştir. Ancak ekonomik ve sosyal yapının değişmesiyle birlikte Marx'ın fikirlerinin de pratikte fazla bir ağırlığı kalmamıştır.

Modern dönemde ateizmin bir diğer öncüsü Freud ise, insandaki Tanrı inancını psikolojik tahlillerle açıklamaya çalışmış, din duygusunu insanlığın en eski, en güçlü ve en kaçınılmaz arzusu olarak değerlendirmiştir. Bu duyguyu da çocuksu bir yanılgı (hayal) olarak ifade etmiştir. *The Future of an Illusion* adlı eserinde de Tanrı inancını, çocuktaki baba imajının yüceltilmiş bir yansıması olarak ileri sürmüştür.(27)

Diğer bir ateist Nietzsche ise inançsızlığa farklı bir temel oluşturmuş özellikle Hıristiyanlığın Tanrı anlayışını şiddetle reddetmiştir. Tanrı inancını içeren bütün gelenek ve değerlere şüpheci bir yaklaşım sergileyen Nietzsche, Tanrı'yı (İsa) inanılmaya değer bir varlık olarak bulmamıştır. Dramatik bir üslûpla "Tanrı (İsa) öldü. O'nu biz öldürdük" diyen Nietzsche bu sözle Tanrı kavramının ve bu kavram üzerine kurulan inançların bütünüyle bir kenara bırakılmasını arzulamış ve Tanrı'sız bir hayatı amaçlamıştır.(28)

Modern dönemin en ünlü ateistlerinden biri de J. P. Sartre olmuştur. İnsanın özgürlüğe mahkûm olduğunu iddia eden Sartre, Tanrı fikrinin insanın kendini tanrılaştırma ve kendini Tanrı olarak görme arzusunun bir sonucu olduğunu iddia etmiştir. Sartre'a göre varlığı özünden önce gelen tek varlık insandır. Bu insan var olduktan sonra özünü, doğasını ve değerlerini oluşturmakta ve kendini öylece tanımlamaktadır. Dolayısıyla Sartre'a göre insanın özgürlüğü açısından Tanrı var olmamalıdır. Tanrı olmadığı için de herhangi bir mutlak değerden söz edilmeyeceğini söyleyen Sartre(29) Var oluşçuluk akımının da önemli ateist filozoflarından biri olmuştur.

Batılı düşünürler Hıristiyan dünyasının krizleriyle ortaya çıkan ve Batı kültürü için çözüm olabilecek iddialarda bulunmuşlardır. Buna karşın müslümanların yaşadığı bir ortamda aynı sorunların ve aynı görüşlerin ortaya çıkma ihtimali oldukça zayıftır. Dolayısıyla bunları birbirine karıştırmamak gerekir. Ancak burada üzücü olan şey Batı için önemli ve anlamlı olan bu düşüncelerin diğer kültürlerle de aynen yansıtılması ve kabul ettirilmeye çalışılmasıdır.

Halbuki her kültürün kendine has özelliklerinin yanı sıra, kendine özgü hayat anlayışı ve kendini diğer kültürlerden ayıran iç dinamikleri vardır.

Yukarıda adlarını andığım düşünürler yüzyılımızda insanlar üzerinde büyük izler bırakmış ve ateizmin öncüleri olmuşlardır. Fikirleri çok ciddi eleştirilere uğramıştır. Bunların düşüncelerinin günümüzde de devam ettiğini ya da güçlü olduğunu söylemek çok zor olacaktır. Günümüz insanı geçmişe oranla çok farklı bilgilere sahiptir. Dolayısıyla pek çok şeyi geride bırakmıştır. Yine insanlık doğruluğundan şüphe duyulmayan pek çok iddianın yanlış çıktığını tecrübe etmiş, kendi hayrına olduğu söylenen inkârcı ve yıkıcı ideolojilerin de neye mal olduğunu yakinen tecrübe etmiştir.

İnsanlık var olduğu sürece düşünce ve inançlardaki çeşitlilik de devam edecektir. Gelecekteki bu inançsızlık geleceğin kendi şartlarında ve kendi tartışmaları içerisinde yeniden şekillenecek varlığını sürdürecektir. Ancak görünen o ki yakın geçmişte olduğu gibi gelecekte de ateizmin, yanında bilim ve hümanizm silâhını bulması mümkün olmayacaktır. Çünkü her iki alanda da insan çok ciddi suistimallere mâruz kalmış ve çok acı hâtıraları yaşamıştır.

B) MUTLAK ATEİZMİN İMKÂNSIZLIĞI

Tanrı Kavramının Yaygınlığı

Mutlak ateist sadece Tanrı'nın varlığını reddetmekle kalmayıp zihninde hiçbir surette Tanrı kavramı olmadığını söyleyen kişidir. Ancak bunun mümkün olmadığına ilişkin güçlü tezler ileri sürülmüş ve ciddi tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar esnasında bazı düşünürler her ne olursa olsun ateizmin imkânsızlığından bahsetmiş, bir kısım düşünürler ise bunun aksini savunmuşlardır. Ateizmin mümkün olmadığını söyleyenlerin ellerindeki kanıtlara bakıldığında diğerlerine nazarandaha inandırıcı ve ikna edici olduğu görülür.

Mutlak ateizmle ilgili ateistlerin fikirlerine bakıldığında pek çok şeyin genelleme olduğu ve zorlama yorumlara başvurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bunların pek çoğu tepkisel düşünceler olmaktan öteye gidememiştir. Görünen o ki bir insanın gerek teorik ve gerekse pratik açıdan sonsuza kadar ateist olması mümkün değildir. İnsanın aklı, kalbi, hissi ve ahlâkî melekeleri, kısaca doğası kendini her zaman Tanrı'ya götürmekte buna karşın inançsızlığın da önünü tıkamaktadır.

Kabul etsin veya etmesin bütün insanların zihninde Tanrı kavramı vardır. Bu kavram, değişik kültür ve dinlerde farklı biçim almakta ve farklı niteliklere bürünebilmektedir. Bunlardan hangisinin daha anlaşılır (kabul edilebilir) olduğu ya da olmadığı bir tarafta, bütün insanlarda böyle bir fikrin bulunması daha işin başında mutlak ateizm iddialarını boşa çıkartmaktadır.

Tanrı'ya inanmadığını söyleyen insanlar zihinlerindeki bu kavrama Tanrı ismini vermek istememektedirler. Ateistlerin büyük bir çoğunluğu Tanrı'nın var olmadığını söylemekle birlikte kesinlikle evrende bir kaos bulunduğunu ya da kâinatın düzensiz bir kütle yığını olduğunu iddia etmemişlerdir. Dolayısıyla onlar da evrende hâkim olan (ya da görünen düzenin arkasında yer alan) gizli bir gücün, sebebin, enerjinin, kozmik bilincin bulunduğunu belirtmektedirler. Sonuçta Tanrı'yı kabul etmeseler dahi görünen mevcut durum ve düzen karşısında Tanrılık işlevi gören bir ilkenin, gücün veya açıklamanın arayışı içerisinde bulunmuşlardır.

Özellikle materyalist olan ateistler teorik olarak aşkın bir Tanrı fikrini reddetmekle birlikte, içkin bir tanrı kavramını benimsemişlerdir. Yani onlar bir anlamda doğanın (kâinatın) kendini Tanrı olarak görmüşlerdir. Doğaya sonsuzluk, sınırsızlık, yaratıcılık, ezellilik ve ebedilik gibi nitelikler atfetmekle bir şekilde onu kutsallaştırmışlardır. Bu da onların dinden farklı da olsa bir Tanrı kavramına sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç itibariyle ateistlerin zihinlerinde ve bilinç altlarında ki Tanrı arayışına engel olmaları mümkün değildir. Teizmin Tanrı kavramını reddetseler de aşkın olmayan (maddi olan) bir varlığa Tanrı gözüyle bakmaktadırlar. Dikkatli incelendiğinde ateistlerin zihinlerindeki kavramlarla dinin Tanrı kavramı arasındaki bazı niteliklerin benzer olduğu gözden kaçmayacaktır.

Dine ve dindarlara tepki duyarak inançsızlığı tercih eden insanların büyük bir kısmı, aslında içi aşk ve sevgi dolu bir gücün varlığını kabul ettiklerini itiraf etmektedirler. Bu insanların büyük bir kısmı, gerek Batı'da gerekse Doğu'da olsun, kendilerine sunulan geleneksel din anlayışını yeterince insancıl bulmamış ve ondan nefret ettiklerini söylemişlerdir.

Din adına yapılan savaşlar (mezhep çatışmaları, haclı seferleri), zulümler, aforozlar, cehennemle korkutmalar vb. tarihte olduğu kadar bugün de pek çok kişiyi dinden

uzaklaştırmakta ve onların başka arayışlara yönelmelerine sebep olmaktadır. Burada görülen bir gerçek de şudur: İnsan bazan kendi ihtiraslarını, tutkularını, kinini, nefretini ya da ümit ve hayallerini, din kisvesi altında icra etmektedir. Ancak bu da dinin (İslâmın) öyle olduğu ya da benzeri olumsuzlukları onayladığı anlamına gelmez.

Gördüğü şiddet ve olumsuzluklar yüzünden dini terkeden bazı insanların yağmurdan kaçarken doluya tutuldukları görülmektedir. Meselâ hasta insanların ölümüyle Tanrı'yı suçlayan ateist bir ideolojinin üyesi, kendi ilkeleri uğruna, çoluk-çocuk, genç-yaşlı, kadın-erkek demeden milyonlarca insanın acımasızca öldürülmesi ve sıkıntı çekmesine karşı sessiz kalmıştır. Daha üzücü olanı ise bazı ideologların mutlu bir gelecek için bunların gerekli olduğunu söyleyecek kadar ruhsuzlaşmış olmalarıdır. Halbuki insan karşısındakinden bir şey isterken kendisinin nerede olduğunu iyi bilmeli ve ona göre davranmalıdır.

Dinden soğuyan veya soğutulan insanlar bazan kapılmış oldukları ideolojinin etkisiyle inançsızlığa doğru kaymaktadırlar. İnançsızlaştıktan sonra dile getirdiği fikirler ise aslında bu kişinin kendi fikirleri olmayıp, eline tutuşturulan ve gerçek olduğu kendine söylenen (enjekte edilen) ideolojik iddialardır. Nitekim bunların büyük bir kısmı dini reddederken veya dindarları kötülükle itham ederken daima hayalindeki ütopyik tiplere karşı tepki göstermişlerdir. Görmüş oldukları olumsuzlukları zihinlerinde büyütüp canavarlaştırarak onların bir an önce terkedilmesi gereken birer öcü olduğunu düşünmektedirler.

Ateistlerin büyük bir çoğunluğu Tanrı'ya inanan annesinin, babasının, dedesinin, ninesinin veya sevdiği bir yakının inancını ve davranışını sevimli bulmakta, haklı olarak onları aklamakta ve sık sık onların kişiliğine saygı duyduğunu dile getirmektedir. Hatta herkesin onlar gibi olmasını istemektedirler. Bu da ateizmin büyük oranda ütopyik ve hayalî gerekçeler üzerine inşa olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu örnekler mutlak ateizmin olamayacağına dair güzel bir göstergedir.

Din herhangi bir politik ideoloji (ya da mezhep) haline getirildiğinde doğal olarak bu ideolojinin veya mezhebin karşısında yer alan kişiler kendilerini dinsiz olarak görmektedirler. Ancak bu kişilerin büyük bir kısmı da tahmin edilebileceği gibi mutlak ateist değildir. Aşkın bir güce ve sevgiye inandıklarını söyleyen bu kişilerin çoğunluğu ideolojik olmayan bir dine ve bireysel dindarlığa inanmaktadırlar. Hatta yalnızlıklarında veya çocuklarıyla baş başa kaldıklarında kalplerindeki Tanrı sevgisinin sıcaklığını hissettiklerini söylemektedirler.

Mutlak ateizmin olamayacağını gösteren diğer bir kanıtta şudur. İnsan içerisinde yaşadığı tecrübeler karşısında mantikî bir kuralı keşfetmiştir. O da her şeyin bir sebebinin bulunduğu ve hiçbir şeyin sebepsiz olamayacağı ilkesidir. Günlük yaşamda edindiği bu tecrübe, insanı eninde sonunda dünyanın ötesine götürmekte ve evrenin varlığını düşünmesine neden olmaktadır. Bu inkâr edilemeyecek bir durumdur. Evrenin varlığını düşünen ve onun nasıl var olduğunu hayal etmeye başlayan bir insanın da aklına Tanrı'yı getirmemesi ve böyle bir seçeneği düşünmemesi imkânsızdır. Bir insanın "Evrenin nasıl var olduğunu düşünmüyorum", "Zihnimde Tanrı kavramı yoktur" ya da "Tanrı fikri aklıma hiç gelmiyor" demesi inandırıcı değildir.

Mutlak inançsızlığın imkânsız oluşunu sadece teistler değil, geleneksel dinlere inanmayan ve bu anlamda dindar olmayan düşünürler dahi ifade etmişlerdir. Bunların arasında D. Hume (1711-1776), İ. Kant (1724-1804) ve Voltaire (1694-1778) gibi filozoflar da bulunmaktadır. Hatta bunların bir kısmı felsefe tarihinde dinî inanca karşı getirmiş oldukları amansız eleştirilerle tanınmışlardır. Ancak bu kişilerin geleneksel dinî anlayışları veya yorumları eleştirmeleriyle, kendilerinin de ifade ettikleri gibi, yüce bir gücün varlığını kabul etmelerini birbirinden ayırmak gerekmektedir.

David Hume, dini ve mûcize gibi kavramları şiddetle eleştirmesine rağmen mutlak ateizme inanmamıştır: "Evrendeki gaye ve düzen en dikkatsiz ve en geri zekâlı bir insanın dahi her yerde dikkatini çekecek açıklıktadır... Bütün ilimler bizi farkına varmadan ilk yaratıcının varlığını kabule götürmektedir"(30)

Voltaire de yazmış olduğu felsefe sözlüğünün ateizm maddesinde, Sokrat ve İtalyan filozofu Vanini (1583-1619) gibi düşünürlerin bu konuda asılsız ithamlarla haksızlığa uğratılarak öldürülmelerini kınamış, mutlak ateizme ise ihtimal vermemiştir. Voltaire ateizmi din adamlarının taassubuna ve Tanrı'yı kötü göstermelerine bağlayarak insan zihninde yaratıcı bir üstün varlık fikrinin daima yer aldığını belirtmiştir.(31)

Hume, Voltaire ve Kant gibi filozoflar sonuç itibarıyla mutlak ateizme imkân tanımayıp, bir şekilde Tanrı'nın varlığına işaret ediyorlarsa, onlardan daha sistemli olmayan ve ortaya ciddi düşünce koymayan bir kısım ateistlerin tekrar düşüncelerini gözden geçirmeleri ve daha ihtiyatlı davranmaları gerekmektedir

Teistik Tanrı anlayışını reddettiği halde aynı zamanda ateizmi de kabul etmeyen düşünürlerin varlığı şaşırtıcı olmamalıdır. Onların bu durumu gizli bir ateizm olarak değerlendirilmemelidir. Ülkemizde de bu ve benzeri yaklaşımları görmek mümkündür. Meselâ eserlerinde geleneksel din anlayışını ve bu anlamda dindarlık biçimini şiddetle eleştiren Cemil Sena da ateizmi kabul etmemiş, onu umutların, aklın ve vicdanın tüm dayanaklarının çökmesi ve yıkılması olarak tanımlamıştır. Geleneksel Tanrı inancına sahip olmayan buna karşılık bireysel, pragmatik ve ahlâkî boyutu ağır basan bir dindarlığı savunan Sena, seküler yaşam biçimini de tanrıtanımazlıktan ayırmıştır. Sena'ya göre Tanrı'sız bir ruh tüm yaşam dayanaklarını ve tinsel varlığının bilincini yitirmiş bir robottur.(32)

Ateizmi imkânsız gören düşünürler, Tanrı'nın varlığı konusunda insanlığın fikir birliği içerisinde olduğunu iddia etmişler, inançsızlığın ise yanılğı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Doğrusu binlerce yıldır milyarlarca insanın birbirinden farklı zaman ve mekânlar da dahi olsa Tanrı'ya inanmaları bizlere bir mesaj vermektedir.

Bütün insanlar gerek içgüdüsel ve gerekse zihinsel açıdan Tanrı inancına doğuştan yatkındırlar.(33) Nitekim İslâm peygamberi de her insanın doğduğunda fitrat üzerine (Allah'a inanmaya yatkın) doğduğunu daha sonra ailesi ya da çevresince yönlendirildiğini ifade etmiştir.(34) Kendini herhangi bir şekilde inançsızlığa şartlamayan ve ideolojilere kanmayan bir insanın doğuştan getirmiş olduğu bu eğilimi muhafaza edeceği muhakkaktır. Dinî hayata bir süre uzak kalsa bile, o kişi eninde sonunda kâinat üzerinde derin düşüncelere dalacak, niçin ve nasıl var olduğunu sorgulayacaktır. Çocukluğundan getirdiği safiyetini, iyiye ve güzele yönelik muhakemesini kaybetmemiş ise, görünen her şeyin ötesinde bir yaratıcının var olduğunu düşünecek, Onsuz bir hayatın olamayacağını bilecektir.

İnancın fitrî olduğunu belirten bazı düşünürler ateistlerin mutlu ve sağlıklı günlerinde Tanrı'yı yalanladıklarını, sıkıntılı ve acılı günlerinde ise Tanrı'nın gücünü itiraf ettiklerini belirtmişlerdir. Ateistler, bu düşünürlerce, Tanrı'nın varlığına kasten karşı çıkan, kör ve sağır kimseler olarak tanımlanmıştır. Onlara göre doğadaki en küçük canlının varlığı dahi inançsızların tezlerini çürütmeye yeterlidir.(35)

Tanrı'ya inanmak için insanın önünde sayısız gerekçeler bulunmakta buna karşın yalanlamak için ise insanın gözünü dış dünyaya kapaması ve kalbinin sesine de kulak tıkaması gerekmektedir. İnsanın zihnî bir şartlanmışlık içine girmeden tabii olarak Tanrı'yı inkâr etmesi mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerîm daha ziyade putperestlik ve Tanrı'ya ortak koşma problemiyle ilgilendiği bunun yanında ateistlerin tezlerini çürüten kanıtları da dile getirmiş, cevapsız

bir konu bırakmamıştır. Her fırsatta insanın dikkatini doğaya, insanın kendi nefesine ve topyekün yaratılışa çekmiş, bütün bunların rüya olmadığını, gerçek olduğunu vurgulamıştır. İnsanın aklını kullanmasını ve kâinat karşısında gözlerini açmasını tavsiye etmiştir.

Buraya kadar görüldüğü gibi inançsızlık doğuştan olmayıp daha sonra dine karşı oluşan tepkilerle birlikte ortaya çıkmış bir durumdur. İnançsızlığın ortaya çıkmasında yani birtakım insanların ortaya çıkıp “Tanrı’ya inanmıyorum” demelerinin temelinde elbette birtakım gerekçeler bulunmaktadır. Bu gerekçelerin bir kısmı ilmî var sayımlar olabildiği gibi bir kısmı da sosyolojik ya da psikolojik tesbitler olabilmektedir. Bu gerekçelerin önemli bir kısmına çalışmamızın değişik bölümlerinde yer verilecek ve tartışılacaktır.

Ateizmin yapay kabul edilmesi birtakım düşünürlerin iddialarının da ciddiye alınmayacağı anlamına gelmez. Amacı ve üslûbu ne olursa olsun Tanrı inancına karşı dile getirilen herhangi bir iddiadan insanların uzak durmasına gerek yoktur. Hatta onların üzerinde düşünülmesi de gerekir. Yeter ki bu iddiaların fikrî bir değeri olsun ve tartışması yapılabilirsin.

Yapılan açıklamalardan anlaşıldığı gibi insanın zihninde Tanrı fikrinin bulunmaması imkânsızdır. Dolayısıyla bir ateistin “Zihnimde böyle bir fikir yok” diyerek Tanrı inancını reddetmesi inandırıcı değildir. Bu durumda geriye ateistler için Tanrı’yı bilinçli olarak reddetme seçeneği kalmaktadır. Zaten ateist denildiğinde de böyle bir insan akla gelmektedir.

İssız bir adada yalnız başına kalmış bir insanın dahi, şayet sağlıklı bir yapıya sahipse, en azından zihninde yüce bir yaratıcıyı düşüneceği kesindir. Böyle bir kişinin aklî muhakemesiyle Tanrı’ya gitmesi zor olmayacaktır. Varacağı bu Tanrı kavramı belki peygamberlerin bütün niteliklerini haber verdiği Tanrı gibi olmayacaktır. Ancak en azından O’nun aşkınlık, sonsuzluk, yaratıcılık, kudret, ezeliyet ve ebediyet gibi niteliklerini o kişi yakalayabilecektir.

Bir an için yalnız yaşayan bir insanın Tanrı’yı düşünemediğini var saysak bile yine o kişiye ateist denmesi doğru olmayacaktır. Çünkü o kişi ilâhî dinlerin Tanrı anlayışıyla henüz karşılaşmamıştır. En azından kendine hiçbir kimse bu konuda bilgi vermemiştir. Kaldı ki o kişiye Tanrı hakkında ne düşündüğü de sorulmamıştır. Dolayısıyla o kişiye ateist denemez. Hem insan bilgi ve fikrinin olmadığı bir konuda niçin olumsuz bir tavra girsin. Böyle bir kişi belki Tanrı hakkında bir şeyler duyduğunda, duydukları şeylere ilgi duyacaktır. Büyük bir ihtimalle de inanacaktır. Çünkü bu kişiye Tanrı anlatılırken her halde bir masal kahramanından ya da hayalî varlıklardan bahsedilmeyecektir. Kendine âlemin yaratıcısından söz edilecektir. Dolayısıyla olumsuz cevap vermesi ihtimal dışıdır.

Bir insanın doğası itibariyle mutlak ateist olamayacağı böylelikle anlaşılmıştır. Tanrı’ya inanmayan kişiler ise mutlak ateist olmayıp çeşitli gerekçelerle O’nu bilinçli olarak reddedenlerdir. Daha önce ifade edildiği gibi Tanrı’nın reddedilmesinin arkasında birtakım teorik ve pratik gerekçeler bulunabilmektedir. Aslında bu gerekçeler kendi başına orijinal fikirler olmayıp çoğunlukla inanan insanların düşüncelerine yöneltilmiş itirazlardır. Gelecek bölümlerde görüleceği gibi bu gerekçeler de cevapsız kalmamış, ciddi bir şekilde sorgulanmış, yanlışlıklarına işaret edilmiş ve çürütülmüştür.

C) TEORİK ATEİZMİN TUTARSIZLIĞI

1. Ateizmin İddiaları

Ateizmi iyi anlamak ve ona ikna edici cevaplar verebilmek için iddialarının neler olduğuna öncelikle bakmak gerekmektedir. Böylelikle ateistlerin Tanrı inancı hakkında neler düşündüğünü görmüş ve hangi noktadan hareketle dine karşı çıktıklarını anlamış olacağız. Doğrusu ateistlerin Tanrı inancı hakkında neler söyleyebileceklerini tahmin etmek zor olmayacaktır. Zaten ateizmin tanımı verilirken az çok bu iddialara değinilmişti. Ancak bu iddiaları daha detaylı bir şekilde ele alarak tahlil etmek ve tartışmak yararlı olacaktır.

Ateistler, dini içeriden ve dışarıdan olmak üzere genelde iki şekilde eleştirmeye çalışmışlardır. Dışarıdan yapılan eleştirilerde, birinci bölümde de görüldüğü gibi, pozitivizm esas alınmış ve dinî inancın doğası üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede din sosyal, psikolojik ya da antropolojik bir fenomen olarak kabul edilmiş, şu veya bu gerekçelerle sonradan ortaya çıkmıştır biçiminde birtakım dar ve gülünç görüşlerle izah edilmeye çalışılmıştır.

İkinci olarak ise din, ateistlerce içeriden eleştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre ateist dinî inancın mahiyetini göz önünde bulundurmuş, Tanrı kavramını ve bu kavramla ilgili dindar insanların ifadelerini kendine esas almış ve onlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunu yaparken birtakım çelişki ya da tutarsızlıklarla karşılaştığını iddia ederek Tanrı inancını çürüttüğünü sanmıştır. Ancak ateistin Tanrı kavramını anlamakta yetersiz kaldığı ve ön yargılarından bir türlü kurtulamadığı görülmektedir. Öyle ki karşı tarafı tutarsız olmakla itham eden ateistin kendisi çelişik ifadeler kullanmıştır.

Ateistler çoğunlukla dini anlamakta zorlanmışlardır. Dini olduğu gibi anlamayan ve dindar insanın ne hissettiğini bilmeyen ateistler bu durumda dinî inançları çarpıtmaya çalışmışlardır. Aksi takdirde ellerinde pek fazla malzeme bulunmayan ve orijinal bir iddiaları olmayan ateistlerin yapabilecekleri fazla bir şey de yoktur.

Bizleri Tanrı'nın varlığına götüren evrenin gerçekliğinden kimse şüphe etmez. İçerdiği bütün varlıklarla Tanrı'nın varlığı lehinde güçlü bir kanıt olan evreni (gerek teorik ve gerekse pratik açıdan) yaratıcısız olarak düşünmek te imkânsızdır. İnsanın aklına böyle bir şey gelse bile bunun gerçekleşebileceğini zannetmek ihtimal dışıdır. Nitekim ateistlerin birtakım anlamsız ve belirsiz terimlerle açıklama getirmeye çalıştıkları ve tıkanıkları görülmektedir.

Teorik açıdan güçlü olamayan ateistin bütün kozu şu veya bu şekilde inanan insanın yaşam biçimini, dünya görüşünü, varlık âlemiyle ilgili düşüncelerini ve kanaatlerini eleştirmekten ibaret kalacaktır. Yani aktif olan, elinde tezi, iddiası ve kanıtı bulunan teisttir. Elinde iddiası, kanıtı ve orijinal düşüncesi bulunmayan ise ateistin kendisidir. O'nun yapabileceği tek şey sonuç itibarıyla ya reddetmek ya da susmak olacaktır. Nitekim gerçek ateist, ateist olduğunu dahi açıklama gereğini duymayan bununla birlikte iç dünyasında problemin sıkıntısını hisseden kişidir. Ne yazık ki günümüz ateistlerinin büyük bir kısmı günlük ideolojilerin yapay ilkeleriyle dinden kopan kişiler olmuştur.

İnanmadığı halde Tanrı'nın varlığının çürütülmesinin imkânsız olduğunu anlayan ve bunu itiraf eden Bertrand Russell gibi düşünürler bulunsa da çoğu ateist aynı olgunluğu gösterememiş, her şeye rağmen ideolojik saplantılar uğruna fikirlerinden ve ön yargılarından vazgeçmemişlerdir.

İslâm'a göre Tanrı'nın varlığının yanı sıra içerisinde Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'in bulunduğu bütün peygamberlere ve âhîret hayatına iman et-

mek temel inanç esaslarıdır. İslâmiyet'te dili, dini, ırkı, mezhebi ve toplumdaki sosyal statüsü ne olursa olsun herhangi bir insanın tam olarak mü'min sayılabilmesi için her üç konuda da tereddütsüz bir şekilde inanç sahibi olması yeterlidir. İnanan insanları ateistlerden ayıran temel nitelik de onların bu esasları benimsemeleridir.

Ateistlerin temel özellikleri ise söz konusu inanç esaslarını reddetmiş olmalarıdır. Tahmin edilebileceği gibi günümüzde dini reddeden bir kişi bu ilkeler etrafında eleştirilerini sıralamakta ve itirazlarını dile getirmektedir. Buradan hareketle ateistlerin iddialarını genel olarak üç grupta ele almak mümkündür:

1. Tanrı'nın varlığıyla ilgili olarak ileri sürülen itirazlar.
2. Peygamberlerle ilgili olarak dile getirilen tenkitler.
3. Âhiret hayatıyla ilgili itirazlar.

Bir ateist Tanrı'yı reddettiği zaman doğal olarak peygamberleri ve âhiret hayatını da inkâr etmiş olmaktadır. Dolayısıyla birine inanarak diğerlerine inanmazlık etmesi ihtimal dahilinde değildir. Ancak bazı insanların Tanrı'ya inandığı halde peygamberlere veya âhiret hayatına ilgi duymadığı ya da inanmadığı görülmektedir. Yine aynı şekilde bazı filozofların da Tanrı'nın varlığını reddettiği halde sonsuzluğa ya da ruhun ölümsüzlüğüne inanmış olduğu bilinmektedir.

Ancak bütün bunlara rağmen bir insana mümin denebilmesi için Tanrı inancı esas olmak üzere her üç konuya da inanması gerekmektedir. Aynı şekilde bir insanın ateist olmasının ölçüsü de kısaca Tanrı inancı başta olmak üzere her üç inancı açıkça reddetmesidir.

Bir insanın Tanrı'nın varlığına inanmasına rağmen peygamber ve âhiret inancından habersiz olarak yaşamış olması onun ateist olduğu anlamına gelmez. Böyle bir insan mümindir. Ancak bu duruma rağmen Tanrı'ya inanan bir insanın da (şayet daha sonra bilgilenmiş ise) bu inancının gereği olarak peygamberlerin varlığına inanması ve onların mesajlarını kabul etmesi gerekecektir.

Daha önce de ifade edildiği gibi ateistlerin temel itirazları Tanrı'nın varlığıyla ilgili olmuştur. Filozof olsun veya olmasın pek çok ateist bu konu da birtakım iddialarda bulunmuştur. Öncelikle Tanrı'nın var olmadığını ileri sürmüş, varlığıyla ilgili getirilen kanıtları da reddetmişlerdir. Bunu yaparken de daha önce görüldüğü gibi çeşitli gerekçelere dayanarak itirazlar ortaya koymuşlardır.

Bu teorilerin bir kısmı felsefî olduğu gibi, psikolojik, sosyolojik ve antropolojik olanları da vardır. İleride ayrıntılı olarak ele alacağımız bu teorilerle ateistler Tanrı inancını çürütmeye çalışmışlardır. Ancak bunda başarılı olamadıkları gibi kendi içlerinde de tutarsızdırlar. Ne var ki bu teorilerin bazı çevrelerce birer ideolojik dogma halinde savunulması onlara günümüze kadar yaşama imkânı tanımıştır. Öyle ki dindar insanlar dinle ilgili bir konuda tartışma ve konuşmaya açık iken, ateizmini ideoloji olarak savunanlar fikirlerinin tartışılmasını ve sorgulanmasını kesinlikle kabul etmemişlerdir. Bu tavırlarını da temelsiz ve asılsız ithamlarla örtmeye çalışmış, kaçamak cevaplarla konuyu geçiştirme yoluna gitmişlerdir.

Ateistlerin Tanrı'nın varlığıyla ilgili olarak yüzyılımızda dile getirmiş oldukları en temel iddialardan biri, Tanrı inancının bilimsel olmadığıyla ilgili fikirleridir. Bilimsel çalışmaların Tanrı inancını bertaraf ettiğini düşünen bazı ateistler inanan insanları bilim dışı olmakla suçlamışlardır. Bu kişiler Tanrı'nın varlığının bilimsel olarak ispatlanamayacağını, duyularla algılanmasının ve tecrübe edilmesinin de mümkün olmadığını dile getirmişlerdir.

Ateistler Tanrı'yı reddetmenin yanında doğal olarak evrenin ve canlılar dünyasının oluşumuyla ilgili açıklamalar da getirmek durumunda kalmışlardır. Dolayısıyla evrenin kendi başına var olduğunu, yani yaratılmadığını, kendi iç yasaları çerçevesinde bugünlere geldiğini, dışarıdan bir müdahaleyle de (Tanrı'nın iradesiyle) şekillenmediğini iddia etmişlerdir.

Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen ateistler doğal olarak peygamberlere ve onların Tanrı'dan vahiy aldıklarına da inanmamışlardır. Onlara göre Tanrı'nın bir insanı görevlendirmesi ya da o kişinin Tanrı'dan mesaj alması mümkün değildir. Bu süreçte anlatılan olayların onlara göre gerçek olması da mümkün değildir.

Peygamberliği ve vahyi reddetme günümüzde olduğu gibi bizzat peygamberlerin kendi dönemlerinde de görülmüştür. Peygamberler özellikle putperestliğe ve paganizme karşı savaş açtıkları ilk günlerde şiddetli itirazlarla karşılaşmışlar ve geleneği yıkmakla suçlanmışlardır. Bu itirazların temelinde de peygamberlere karşı inançsızlık olduğu gibi eski alışkanlıkların terkedilmesine ve yeni şeylerin kabulüne karşı bir isyan duygusu yatmaktadır.

Ateistler için bir kişinin elçilik (peygamberlik) iddiasında bulunması, Tanrı'dan melek vasıtasıyla mesaj getirmesi ve ölümden sonraki yaşamdan bahsetmesi kabul edilemez bir durumdur. Onların toplumsal hayatta iyilikleri anlatarak ahlâksızlığa karşı direnmeleri, adaleti sağlamak için uğraşmaları, haksızlığa karşı gelmeleri, insanların eşit olduğunu söylemeleri ve dürüst bir yaşam sergilemeleri de aynı derecede tepkiyle karşılaşmış ve reddedilmiştir.

Peygamberlere inananların sayısı çoğunlukta olmasına rağmen bazı insanlar ısrarla mücadele etmiş ve onlara kötülük yapmaya çalışmışlardır. Bu kişiler Peygamber'in getirdiği mesajları çeşitli gerekçelerle reddetmiş ve onları dinlemekten kaçınmışlardır. Peygamberlere olan karşı çıkmanın altında dinle ilgili bazı teorik itirazların yanında, psikolojik, sosyolojik, hatta ekonomik etmenler de bulunmaktadır. Yine bu karşı çıkmada kişisel ve kültürel özelliklerin dahi ön plana çıktığı görülmüştür.

Hz. Peygamber'e inanan ve İslâm'a ilk giren kişilerin arasında ayrımcılığa uğrayarak ezilen ve haksız muamele gören zayıfların, kölelerin, kadınların ve yoksul insanların çoğunlukta olması ilginçtir. Buna karşın peygambere ilk karşı çıkanların ise zenginlerin, kabile reislerinin, putlardan, hurafelerden ve büyücülükten kazanç elde edenlerin bulunması da dikkat çekicidir.

Ateistler âhiret yaşamına da inanmamışlardır. Öldükten sonra tekrar dirilmeye, dünyada yapılan işlerin hesabının verilmesine ve orada bir yaşamın olduğuna da karşı çıkmışlardır. Âhiret hayatıyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan haberleri de reddetmiş, müminlerin bu durumlara yönelik inançlarını, beklentilerini ve hareketlerini de kabul etmemişlerdir.

Kur'ân'da anlatıldığına göre Hz. Peygambere ve âhirete inanmayan bir kişi günümüzün ateistlerini aratmayacak bir ustalıkla eline ölmüş insanların kemiklerini alıp onları ufalamış un haline getirdikten sonra bu kemiklerin tekrar nasıl dirileceğini sormuştur. Bunun üzerine Kur'ân da o kişiyi bu dünyâ'da nasıl var olduğunu unutmakla suçlamıştır. İkincisine oranla birincinin daha zor olduğunu ifade etmiş ve o kişiyi de düşüncesizlikle itham etmiştir (Yâsîn 77-79).

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi yaşamın sadece bu dünyada olduğunu zanneden ve ileride yaptıkları kötü işlerin hesabını vermek istemeyen insanlar ahirete de inanmamış ve bedenlerin ölmesiyle birlikte her şeyin biteceğine kanaat getirmişlerdir. Bunun böyle olmadığını gerek Kur'ân ve gerekse Hz. Peygamber çeşitli defalar dile getirmiş ve insanları uyarmıştır.

Buraya kadar ana hatlarıyla vermeye çalıştığımız iddialarla ilgili olarak ateistler çeşitli gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Ancak bu gerekçeler ileride göreceğimiz gibi tatmin edici olmaktan uzaktır. Meselâ Tanrı'nın var olmadığını ileri sürerken iddiaları lehinde güçlü kanıtlar getirmekten yoksundurlar. Henüz ispatlanmayan bilimsel var sayımların dışında yaptıkları tek şey daha önce de ifade edildiği gibi Tanrı'nın varlığına inanan insanların tezlerinin yanlış olduğunu söylemeye, onları çürütmeye ya da eleştirmeye çalışmaktan ibaret olmuştur. Bunu yaparken de bilimsellik, rasyonellik, mantıksallık ve ahlâkî özgürlük gibi birtakım ilmî ve felsefî kavramları kullanmış ve kendi lehlerine bir durum ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak bu süreçte ateistlerin ne kadar sübjektif ve ne kadar yanıltıcı oldukları da gözden kaçmamaktadır.

2. Bilimsellik ve Tanrı İnancı

Bilim, zaman ve mekân dünyasında yer alan nesnelere yapısını inceleyen, olgu ve olayların yasalarını, bunun yanında işleyiş biçimlerini araştıran faaliyetin adıdır. Din (İslâmiyet) ise özünde tek Tanrı inancını savunan, kendine özgü inanç, ibadet, ahlâk ve muamelat ilkeleri bulunan bir sistemdir. Bilim tecrübeyi de esas alarak tek tek örneklerden hareketle bir ilkeye doğru gitmeye ve dünyamızın sırlarını çözmeye çalışır. Din ise gerek bireysel ve gerekse toplumsal açıdan insana bir değerler alanı çizmekte ve varlığımızla ilgili bir bakış açısı (vizyon) sunmaktadır. Bilim bir anlamda maddî dünyamızı, din ise mânevî dünyamızı aydınlatmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi bilim ve din insanın sahip olduğu en önemli kutsal değerlerindedir. Her ikisi de insan için su ve ekmek kadar önemlidir. İhmal halinde ise insan hayatında büyük yaralara yol açabilecek sonuçlara neden olacaktırlar.

Bilim ve din, gerek saha ve gerekse amaç itibarıyla birbirine karşıt olgular değildir. Çünkü her ikisinin de uğraşı alanı birbirinden farklıdır. Bilimin fenomen dünyamızla ilgili olduğunu ve bu sahada araştırmalar yaptığını düşünürsek bu faaliyetin bir anlamda dinin de lehine olacağı açıktır. Çünkü din bu evrenin ve içindekilerinin Tanrı'nın bir yarattığı olduğunu, orada belirli yasalar bulunduğunu ve her şeyin bir düzen içerisinde var kılındığını ifade etmiştir. Bilim de sonuç itibarıyla evrenin yasalarını ve işleyiş biçimini ortaya koyacağına göre, yani kaostan ziyade, bir düzeni keşfedeceğine göre dinin bu sonuçtan rahatsız olacağını düşünmek yanlış olacaktır.

Ne var ki tarihin bazı dönemlerinde alanları ve konuları belli olan bu sahalar birbirine karıştırılmış ve yapay bir çatışma ortamının doğmasına sebep olunmuştur. Doğrusu bunda her iki kesimin ideolojik davranan kişilerinin suçu vardır. Ancak din adına bilim karşı çıkanların sayısı ile bilim adına dine karşı çıkanların oranı arasında büyük uçurumlar bulunmaktadır.

Dini doğal yapısından çıkarıp onu bir doğma yığını haline getiren ve insanların yaşamına müdahale eden kilise, ne yazık ki Ortaçağ'da bilim düşmanlığının da öncülüğünü yapmıştır. Bu dönemde Batı'da pek çok bilim adamının mağdur olduğu bilinmektedir. Ancak bilimin elde ettiği gelişmelerle din (kilise öğretileri) adına önüne konan, gerçekte ise dinle ilgisi olmayan engelleri aşması zor olmamıştır.

Kiliseye karşı başarı elde eden bilim, bir süre sonra kendi mecrasından çıkarılmış ve söz sahibi olmadığı alanlarla ilgili iddialarda bulunmasına zemin hazırlanmıştır. Bu da insanlık adına yapılan bir diğer yanlış olmuş ve yanlışla yanlışla cevap verilmiştir. Dolayısıyla bir çatışma ortamı doğmuştur.

Yukarıdaki yapay çatışmayı fırsat bilen ateistler boş durmamış, dinle ilgili eleştirilerinde bilimin henüz doğrulanmamış verilerinden yararlanma ve onun adına konuşma yoluna gitmişlerdir. Özellikle Tanrı inancına karşı bilim silahını kullanan ateistler (materyalistler) bilimin mutlak doğru olduğunu ve onun dışında kalan şeylerin de yanlış olduğunu göstermeye çalışmışlardır. En azından dinin ve Tanrı inancının bilim ötesi olduğunu görememiş, bu konudaki çabalarının da boşa çıkacağını tahmin etmemişlerdir. Ateistler günlük yaşamlarında herhangi bir nesneyi inceler gibi Tanrı'yla ilgili iddiaları masaya yatırmak ve onu pozitif bilimin konusu yapmak istemişlerdir. Dolayısıyla her iki konu arasındaki mahiyet farkını anlayamadıklarından yanılmışlardır.

Ateistler bilimin elde ettiği nisbî ilerlemelerle kısa bir süre için de olsa gururlanmışlar, ancak bilimsel çalışmaların dünyamızın ötesine taşmasıyla birlikte astronomideki başarılar karşısında acziyet ve yanılgılarını anlamışlardır. Binlerce yıllık bir geçmiş olan gezegenlerin, galaksilerin, sayısız yıldızların varlığı nereden kaynaklanıyordu? Kaldı ki birtakım şeyleri anlamak için doğrusu uzaya gitmeye de gerek yoktu. Meselâ atom çekirdeğinin yapısı da bizlere bir fikir vermekteydi. Küçük bir âlem görünümündeki kendi varlığımız da böyledir. Dolayısıyla dünyamızın anlaşılmasını sağlayan ve bir anlamda nesnelere sırrını çözen pozitif bilim, yüzyılımızın son çeyreğinde kendi olağan çizgisine gelmiş, dinî konularla ilgili olarak bilim adamlarının tarafsız bir tutum içerisine girmesine neden olmuştur. Bazı bilim adamlarının Tanrı inancının aleyhindeki görüşleri ise sübjektif yargılardan öteye geçmemiştir. Bilim ve din ilişkisine böylece değindikten sonra(36) bilim karşısında Tanrı'nın varlığı konusunun ne şekil bir problem olduğuna geçebiliriz.

Tanrı'nın varlığı meselesi, bilimsel bir konu olmaktan ziyade inançla ilgili bir durumdur. Bunda şaşılacak bir durum olmadığı gibi, Tanrı'nın zâtının mahiyeti göz önünde bulundurulduğunda, bunun böyle olması gerektiği de kendiliğinden anlaşılacaktır. Bilimde objeler vardır ve bu objeler zaman ve mekân dünyamızda var olan, beş duyumuzla algılanabilen, tecrübe edilebilen nesnelere dir. Tanrı böyle midir? O, önmüzde duran ve duyularımızla kavrayabileceğimiz herhangi bir varlık mıdır? Gerek bizim tarafımızdan, gerekse bilimsel araç ve gereçlerle test edilebilecek bir nesne olabilir mi? Olsaydı böyle bir varlığa Tanrı diyebilir miydik?

Din insana inanmaya ve tapmaya lâyık olan şeyin sadece Tanrı olduğunu söylemektedir. Bu ne demektir? Tanrı olmayan şeye, yani etrafımızdaki nesnelere, kişilere, figürlere veya sembollere tapmamamız gerekmektedir. Çünkü mahiyet itibariyle bizden bir farkı olmayan, herhangi bir maddî varlığın kutsal ve tapılmaya lâyık olamayacağı açıktır. Böyle bir varlığın, kişinin ya da nesnenin, Tanrılık iddiası bulursa bile insanın o varlığın Tanrı olamayacağına karar vermesi zor olmayacaktır.

Sonuç itibariyle pozitif bilimin Tanrı'yı test edebilecek yetkiye sahip olmadığı görüldüğü gibi, O'nun (Tanrı) bazı kişilerce bilimsel bir şekilde ispatlanması arzusu da anlamsız olacaktır. Ayrıca bu noktada ateistlerin "Tanrı nerede?" veya "Tanrı'yı gösterebilir misiniz?" gibi soruları da çocuksu kalmaktadır. Çünkü Tanrı'yı zaman ve mekân dünyasında herhangi bir obje gibi arama işlemi, dinin özüne uymadığı gibi bilimsel bir araştırmanın da kapsamını çoktan aşmaktadır. Yukarıdaki sorular karşısında bazı insanların Tanrı'yı içimizde veya etrafımızdaki herhangi bir varlık gibi düşünmeleri, algılamaya ve anlatmaya çalışmaları da bu durumda boşuna olacaktır.

Tanrı, mahiyeti itibariyle aşkın olup dünyevî bir varlık değildir. Daha önce ifade edildiği gibi O evrenin bir parçası da değildir. Ancak bu durum Tanrı'yla evren arasında hiçbir ilişkinin bulunmadığı anlamına da gelmemelidir. Aşkın bir varlık olan Tanrı, evrende mahiyetiyle değil, nitelikleriyle, kurmuş olduğu düzenle, belirlemiş olduğu yasalarla, gücüyle, güzelliğiyle, merhametiyle, yaraticılığıyla bulunmaktadır. Nitekim düşünebilen ve görebilen gözler de bunun farkındadır. Tanrı bizlere, bahçemizdeki bir çiçekte, uçan kuşun civıltısında, tebessüm eden çocuğun gözlerinde, ormanların

yeşilliğinde, rengârenk balıkların ve sayısız canlıların yaşadığı denizlerde ve geceleri ışıl ışıl parlayan gökyüzündeki manzarada varlığını hissettirmektedir.

İslâmiyet Tanrı'nın varlığının ve ona olan inancın bir gayp (fizik ötesi) problemi olduğunu belirtmiştir. Din "Tanrı vardır" derken onun dünyamızın bir köşesindeki, herhangi bir varlık gibi var olduğunu iddia etmemiştir. Dolayısıyla din pozitif anlamda test edilebilecek bilimsel bir iddiada bulunmamıştır. Bu nedenle bizzat Tanrı'nın varlığının pozitif bilimlerle araştırılması ya da çürütülmesi hayal olmaktadır. Çünkü pozitif bilimin sınırları bellidir. O sınır da bizim içerisinde bulunduğumuz ve tecrübe ettiğimiz fenomenler dünyasıdır.

Bu noktadaki tartışma bilimin Tanrı inancının lehinde mi ya da aleyhinde mi olduğu tartışmasıdır. Durum böyle olunca tamamen bir inanç problemi olan Tanrı'nın varlığı hakkındaki sözde bilimsel çürütmeler de ideolojik var sayımlardan öteye geçmeyecektir. Elbetteki birtakım ideolojiler Tanrısız olabilir. Ancak bilimi ve bilimsel var sayımları birtakım ideolojik saplantıların hizmetine vermemek gerekir. Yüzyılımızın son çeyreğinde görüldüğü gibi bilim er ya da geç kendisiyle ilgili yönlendirmelerin ve şartlandırmaların üstesinden gelecek, kendisi adına Tanrı inancı aleyhinde anlamsız söz söyleyenleri de yalanlayacaktır.

Bilim olgular dünyasını ve dünyamızla ilgili hususları açıklığa kavuşturmaktadır. İnançsızlığın bilgisizlikten ve düşüncesizlikten kaynaklandığını söyleyen din de bilimsel çalışmalar ve keşiflerden en fazla sevinecek ve kendi adına pay çıkaracak olandır. Çünkü dine göre görülen ve tecrübe edilen dünya, görünmeyen ve tecrübe edilemeyen bir âlemin ve yaratıcının işaretçisidir. Dolayısıyla bütün ilmî çalışmalar insanı Tanrı'ya götürecektir ve daima O'nu hatırlatacaktır.

Sonuç olarak Tanrı inancı hakkında konuşurken bilimin nereye tekabül ettiğini iyi düşünmek ve ona göre konuşmak gerekmektedir. Bu noktada bilimsel olmanın ya da olmamanın ne olduğu iyi kavranmalı, inançla bilim arasındaki mahiyet farkı da daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Ne yazık ki Hıristiyan dünyada bu durum bazan gözden kaçırılmıştır. Tanrı'nın (Teslis inancındaki Baba) oğul İsa kılığında dünyaya geldiğini, acı çektiğini ve çarmıha gerildiğini öğreten kiliseye karşı ateistler de bilimsel eleştirilerde bulunmuş, bu ve benzeri iddiaların kanıtlanmasını istemişlerdir. Sonuçta Batı'daki kilise öğretileri sayesinde ateizmin güçlenmesine imkân tanınmıştır. Ancak İslâmi-yet'te böyle iddialar söz konusu olmamış dolayısıyla benzeri itirazlara maruz kalınmamıştır. Çünkü İslâmiyetin olgular dünyasıyla ilgili akılla ve bilimle çelişen ilkeleri mevcut değildir. Zaman zaman ortaya çıkan çatışmalar da İslâm'dan değil, bazı müslümanların kültürel veya örfi alışkanlıklarından kaynaklanmaktadır. Ancak İslâmiyet herhangi bir milletin, toplumun ya da grubun kültürel alışkanlıklarıyla özdeş değildir. Dolayısıyla müslüman olsa da bilim karşısında olumsuz bir tutum sergileyen kişinin hareketi sadece kendisini ve yaşadığı toplumun değerlerini bağlamaktadır.

Kuraklık zamanında Tanrı'ya dua eden bir insan, bir ateist kadar yağmurun hangi şartlarda oluştuğunu ve ne şekilde yağdığını bilmektedir. Aynı şekilde o kişi deprem, sel ve yangın gibi doğal olaylar karşısında nasıl davranacağını ve hangi tedbirleri alacağını farkındadır. Dolayısıyla Tanrı'ya inanan bir insanla inanmayan bir insan arasında günümüzde doğal olayların oluşumu hakkında bilimsel bir ayrılık bulunmamaktadır. Bulunması da gerekmemektedir. Çünkü her ikisi de aynı dünyada yaşamakta ve ortak şartlarda bulunmaktadır. Aralarındaki fark ise bu olayları yorumlamada, üzerimizdeki etkilerini farklı değerlendirmede ve duygulanımlarda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla aralarında inanç, duygu ve yorum farkı bulunan kişilerin artık birbirlerini bilim konusunda yargılamaları hiç de doğru olmayacaktır.(37)

Görünen o ki günümüzde Tanrı'nın varlığına inanan ve inanmayan insanlar, bilimin mahiyeti ve sınırları hakkında tarihte olmadığı kadar bir fikir birliği içerisindedirler. En azından onlar yaşanan dünyada cereyan eden olaylar konusunda sebep-sonuç ilişkisi açısından pek de farklı düşünmezler. Sadece pozitif bilimi ilgilendiren konularda değil pek çok sosyal hadiseyle ilgili olarak da inananla inanmayan arasında ortak değerler ve buluşma noktaları mevcuttur. Dolayısıyla onları aynı dünyada yaşayan ancak birbirine zıt olan çok farklı yaratıklar gibi düşünmemek gerekmektedir. Elbetteki ateistle Tanrı'ya inanan kişinin duyguları ve bazı olaylar karşısındaki tepkileri farklı olabilmektedir. Bu nedenle dünyaya da farklı gözle baktıkları görülmektedir. Ancak bilimin ve evrensel değerlerin onları ortak bir noktada buluşturduğu da artık bilinen bir husustur. Dolayısıyla bu konudaki karşılıklı ithamların sona erdirilmesi gerekmektedir. Tartışma yapılacaksa bu her iki alanın kendi sınırları içinde kalmalıdır. Birini ötekiyle ya da diğerini bir başkasıyla yargılayacak olursak bu bir anlamda bugüne kadar yapılagelen yanlışlığın devam ettirilmesi olacaktır. Bununla da bir yere varılamayacağı muhakkaktır.

3. Rasyonellik ve Tanrı İnancı

Tanrı inancıyla bilim arasında olumsuz bir ilişki kuran ateistler rasyonelite konusunda da benzeri tutumu sergilemişler inananları mâkul (rasyonel) ve mantıklı olmamakla itham etmişlerdir. Sanki mâkul ve mantıklı olmanın temel şartı inançsız olmak veya dini reddetmekmiş gibi bu kavramı kendi lehlerine kullanmışlardır. Aslında böyle bir ithamla yüzyıllardır ateistlerin kendileri karşılaşmış ve bu ithamın ağırlığını üzerlerinde hissetmişlerdir. Zaten söz konusu suçlamada tepkisel bir tavrın sonucu ortaya çıkmıştır. Ne yazık ki bu davranışa yıkıcı ideolojiler arasında sık sık rastlanmaktadır.

Tanrı inancının aklî temelinin bulunup bulunamayacağı felsefî bir tartışma konusudur. Ancak bu tartışmanın neticesinde zorunlu olarak Tanrı'nın varlığının kabulü veya reddi gündeme gelmemektedir. Sadece inancın akli temelinin olup olmayacağıyla ilgili fikrî muhakemeler yapılmaktadır. Meselâ Kant gibi bu konuda olumsuz sonuçta varanlar dahi ateizme varmamış sadece inançla akıl arasındaki ilişkinin mahiyetine dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla inancın akıl üzerine kurulamayacağı yargısıyla-ki pek çok dindar insan dahi bu şekilde düşünmektedir-Tanrı inancının akıl dışı (irrasyonel) olduğu suçlaması birbirinden farklı şeylerdir. Burada eleştirdiğimiz konu da ikinci durumdur. Yani bazı ateistlerin Tanrı inancını eleştirirken olumsuz iddialarının arasına rasyonelite kavramını sıkıştırmalarıdır.

Tanrı inancını rasyonel bulmayan bir tavrın kendisi de doğrusu rasyonel olmayacaktır. Çünkü rasyonel kabul edilmeyen herhangi bir kavram hakkındaki hükümlerin (çıkarsamaların) bütünü de rasyonel olmamak riskiyle karşı karşıyadır. Bu durumda ateistlerin kendileri de, kendi ilkelerine göre, akıl dışı bir tutum sergilemiş olacaklardır.

Tanrı inancı başta olmak üzere hemen hemen her konuda bir insanın rasyonel olması mümkündür. Sonucun olumlu ya da olumsuz olması o kadar da önemli değildir. Tanrı'ya inanan bir kişi inancını aklî muhakemeler neticesinde savunabiliyorsa, bu tutumunda da kendi içerisinde tutarlı, kapsamlı, mantıklı ve sistemli ise onun rasyonel olduğunda şüphe yoktur. Aynı şekilde bir insanın da benzeri bir tavırla inançsızlığa varmaya çalışması ihtimal dışı değildir. Dolayısıyla rasyonel olmak, dogmatik olmanın karşıtı olarak bütün insanlara özgü bir tavır olmalıdır. Herhangi bir insanın tekelinde bulunan bir kimlik olarak düşünülmemelidir.

Doğrusu ortada tek bir akıl anlayışı bulunmamaktadır. Farklı düşünörlere göre farklı rasyonelite tanımları mevcuttur. Böyle olunca bazı ateistlerin inancın akıl dışı olduğuyla ilgili tezleri de iyice anlamsızlaşmaktadır. Meselâ özünde materyalist olan ve

maddeyi esas aldığı için akli her türlü bilginin kaynağı olarak görmeyen bazı ateistler din konusu gündeme gelince nedense tutum değiştirmekte ve akıl silahına sarılarak dini eleştirmeye çalışmaktadırlar. Kimilerine göre akılla Tanrı'ya gidilmesi mümkün değil iken bir başkasına göre de bundan daha akli bir davranış görülmemiştir.

Ancak her şeye rağmen akılsızlık ve mantıksızlık suçlaması her iki tarafın da kullanmaması gereken bir şeydir. Yani Tanrı'nın varlığına inanınca akıllı, inanmayınca akılsız olunacak veya tersine onun varlığını reddedince rasyonel, kabul edince de dogmatik olunacak gibi bir kabul, insanın kendi kendini (doğasını) inkâr etmesi ve akli muhakemesini de tartışılır duruma getirmesiyle sonuçlanacaktır.

Bir insanın Tanrı'nın varlığını, uzun düşüncelerden ve muhakemelerden sonra, aklen zaruri görmesinden daha doğal ne olabilir? Yine bir insanın aynı konuda farklı düşünmesi, en azından farklı muhakemelerde bulunması da teorik açıdan ihtimal dışı değildir. Dolayısıyla bilimsellik konusunda olduğu gibi rasyonel olmak durumunda da bir tarafın mutlak üstünlüğü söz konusu olamaz. Tabii ki bu durum bilimin ve aklın, insanı inançsızlıktan ziyade Tanrı'nın varlığına götürdüğü gerçeğini de değiştirmez. Kaldı ki aklen Tanrı'nın varlığının kanıtlanamayacağı kabulü dahi zorunlu olarak ateizmle sonuçlanmaz. Nitekim nazari akılla Tanrı'nın ispatının imkânsız olduğuna inanan Kant dahi yukarıda ifade edildiği gibi ateist olmamış aksine Tanrı'ya giden başka bir yol arayışında bulunmuştur.

Mâkul ve mantıklı olmanın ne olduğu herkesçe bilinmektedir. Felsefede bunların ne anlama geldiği de âşikârdır.(38) Kaldı ki filozofların mâkul ve mantıklı olduklarını ya da onların bu konulara önem verdiğini düşünmek hiç zor değildir. Bu açıdan yaklaşıldığında rasyonel olduğundan şüphe edilmeyen, mantikî bir düzen içerisinde düşüncelerini ifade eden pek çok filozofun Tanrı'nın varlığına inandığı sürpriz olmayacaktır. İnanmayanların büyük bir çoğunluğu da inanmakla inanmamak arasında mütereddit olan ve bu ikilemden ıstırap duyan kişilerdir. Dolayısıyla akıl, felsefe ve bilimsel düşüncenin Tanrı'yı reddettiği gibi iddialar sadece gerçekte bağdaşmayan birer ideolojik varsayımdır. Filozofların sıradan ve geleneksel dindarlar olmadığı doğrudur. Ancak onların çoğunluğunun da ateistler gibi Tanrısız bir dünya düşlemediği ve dinsiz yaşamı kurmayı amaçlamadığı ayrı bir gerçektir.

Rasyonel olmayı yani akliyi teknik bir terim olarak akılcılık (rationalism) anlamında alsak dahi yine durumun değişmediğini göreceğiz. Felsefî bir ekol olarak akılcılığın önde gelen düşünürleri Descartes, Spinoza ve Leibnitz gibi filozoflar bırakınız reddetmeyi, bir şekilde Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için çaba sarfetmişlerdir.(39) Dolayısıyla ateistlerin bu konularda inanan insanlara yöneltmiş olduğu ithamlar hiç de gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü bu tür itham ve düşünceler ideolojik amaçlı olup ciddiye alınabilecek şeyler değildir.

Bazı dindarlar tarafından da aklın Tanrı'nın varlığını bilemeyeceği iddia edilmiştir. Hatta Tanrı'nın varlığına inandığı halde pek çok insanın akıl konusundaki mütereddit ifadelerine rastlanmaktadır. Ancak bu yaklaşım bizleri o kişilerin inançları konusunda yanıltmamalıdır. Onların kastettikleri şey, aklın inancı reddettiği gibi bir iddia değildir. Aksine aklın bu konuda yetersiz kaldığı, sınırlı olduğu ve her şeyi bilemeyeceğiyle ilgili tezlerdir. Dolayısıyla bu bakış açısını diğerlerinden ayırmak gerekmektedir.

4. Mantıksallık ve Tanrı İnancı

Tanrı'nın varlığını birtakım iddialarla dışarıdan çürütmeye çalışan ateistler sonuçta amaçlanan hedefe ulaşamayınca, Tanrı sözcüğüyle ilgili mantıksal tahlillere (kavramsal çözümlemelere) girmişlerdir. Öncelikle Tanrı kavramının sözde bir kavram

olduğunu ve gerçekliğinin bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Yine bu kavramın insan zihni tarafından üretildiğini, temelinde de insanın sebebini bilemediği olaylar karşısındaki ümit ve korkularının yattığını belirtmişlerdir. Önceki bölümde işaret edildiği gibi ateistlerin Tanrı inancını rasyonel bulmaması konuya ön yargılı yaklaşımlarının, hatta yanıltıcı ve yıkıcı bir üslûp kullanmalarının sonucu idi. Tanrı inancının mantıkî bulunmaması da benzeri bir tavrın sonucu olup tamamen ateistlerin ideolojik şartlanmalarıyla ilgilidir.

Aşkın bir Tanrı kavramını mantıkî açıdan sorgulamakla dinlerin Tanrı inançlarını eleştirme işi birbirinden ayrı şeylerdir. Birinci durumda evrensel olan yaratıcı Tanrı kavramı için herhangi bir risk bulunmamaktadır. Ancak ikinci durumda dinî yorumların bir yere kadar eleştirilebilmesi mümkün olabilmektedir. Nitekim bundan en zararlı çıkan da Hıristiyanlık dini olmuştur. Ancak Hıristiyanlığın çelişkileri, bünyesindeki paradoksları kısacası bütün problemleri kendini bağlar. Bunların başka bir din için genellenmesi söz konusu olmamalıdır.

Mantıkî olmak zorunluluğu bünyesinde paradoks barındıran sistemlerin bir problemi- dir. Nitekim hıristiyanların çoğunluğu teslîs, vaftiz, enkarnasyon, aslî suç ve çarmih gibi konularda mantıklı bir açıklama getirmenin zorluğunun farkındadırlar. Bu nedenle hıristiyan dünyasında mantık ile inanç arasında bir çatışmanın ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Ancak bu çatışmanın İslâm'da da olduğunu söylemek onu tanı- mamak ve bilmemekle eşdeğerde olacaktır. Çünkü İslâm dininde Tanrı inancıyla ilgili olarak "teslis"e veya "enkarnasyona" benzer bir paradoks mevcut değildir. Bu durum ateist olmasına rağmen bazı Batılı düşünürlerin dahi ifade ettiği bir gerçektir. Dolayı- sıyla paradoksların (mantıksal çelişkilerin) olmadığı bir inanç sistemini mantıkî ol- mamakla itham etmek yersiz ve asılsız bir iddia olacaktır.

Her şeye rağmen Tanrı'ya inanmayan insanlar olabilir. Çünkü O'na inanıp inanma- mak işi iradeyle ilgilidir ve bu konuda da herkes özgürdür. Ancak inanmayanların, İslamiyet'teki Allah inancında anlaşılması güç olan ya da mantık dışı bir noktaya rastlamaları da mümkün değildir. Böyle bir iddiada bulunmaları da ihtimal dışıdır. Bu itibarla Hıristiyanlığın kendine özgü inançları yüzünden ortaya çıkan inanç-mantık çatışması İslâmiyet için geçerli olmayacaktır.

İslâm dünyasında Tanrı inancının mantıkî açıdan eleştirisini yapamayan ve bu nok- tada Hıristiyanlık için gündeme getirilen eleştirileri tekrarlayan bazı ateistler strateji değiştirerek psikolojik terimlere sığınmışlardır. Bir anlamda Tanrı inancının temelinde yattığını iddia ettikleri konuları gündeme getirmişlerdir. Yukarıda ifade edildiği gibi, bunlar da korku ve ümit gibi insanın ruh haliyle ilgili durumlardır.

Kaldı ki etik (ahlâkî), estetik ve dinî değerleri "korku ya da ümit" gibi psikolojik tecrü- belerle izah etmek modern bir insanın yapamayacağı ilkel bir davranış olsa gerektir. Çünkü bu tür şeyler zaman üstü olan ve bütün zamanlara olduğu kadar bütün insan- lara hitap eden değerlerdir. Aksi olsaydı şu anda hayranlıkla gezdiğimiz, izlediğimiz, seyrettiğimiz, dinlediğimiz ya da okuyarak heyecanlandığımız tarihi eserler olmazdı.

Sözkonusu itirazlar doğrusu yüzyıllardır tekrarlanan ve her fırsatta inananların karşı- sına konan çarpıcı, çarpıcı olduğu kadar da içi boş, düşüncelerdir. Şayet insan birta- kım ümit ve korkulardan dolayı Tanrı fikrini üretmişse, yine aynı insanın benzeri ge- rekçelerle inançsızlığı ürettiğini söylemek da mümkündür. Bu durumda inançsızlık olgusu da yapaylık suçlamasıyla karşı karşıya olacaktır. Kaldı ki böyle bir yaklaşımın inanç meselesini ciddi olarak kavrayamadığı ve temel etmenlerini bilmediği de anla- şılmaktadır.

Doğal olaylar karşısındaki insanın tavrı, ümit ve korkuları, dinden ziyade temelde bilimle alâkalı olan şeylerdir. Tabiatla Tanrı'ya inansın veya inanmasın hemen he-

men herkesin bir şekilde etkilendiği ya da duygulandığı hadiseler cereyan etmektedir. Her iki taraf da bazı olaylar karşısında sevinmekte veya korkuya kapılmaktadır. Ancak bütün bunlar bu tür olayların sonuçlarıyla alâkalı şeylerdir. Dolayısıyla böyle bir problem insanın üstesinde gelmesi gereken ortak problemdir.

Doğada cereyan eden ve insanları birtakım hurafe, saplantı ve bâtil inançlara sevkeden olaylar bilimin çözmesi gereken konulardır. Zaten bu tür şeylerle bilim kadar İslâmiyet de savaştırmaktadır. Hurafeler, dinin getirmeye çalıştığı ve her fırsatta yinelediği tek Tanrı inancını zedelemekte, insan zihninin kirlenmesine yol açmaktadır. Bunlar kimi zaman pagan, kimi zaman totem, kimi zaman da gizli kudrete sahip olduğu var sayılan kutsallaştırılmış varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimin geri olduğu dönemlerde yaygın olan bu tür olaylar ne yazık ki günümüzde dünyanın değişik yerlerinde hâlâ devam etmektedir.

Bazı ateistler insanlık tarihi hakkında konuşurken dünyanın geri ve gizli kalmış yörelerinde yaşayan insanları (kabileleri) ölçü almaktadırlar. Bu insanların değerlerini bir şekilde tarihe de yansıtmakta ve inanç dünyasını bu şekilde tasvir etmeye çalışmaktadırlar. Elbetteki bu tür çalışmaların insanlık tarihine ışık tutacağı âşikârdır. Ancak bunun yanında kasıtlı olarak yanlış bir tavır sergilenmiştir. O da şudur: Onlar (bazı ateistler) bilim ve medeniyette ilerlediği halde milyarlarca insanın inancını, kültürünü ve dinî değerlerini (monoteistik geleneği) bilimsel(!) veri olarak dikkate almamış tarihe de bu açıdan bakmamışlardır. Burada bilimin, özellikle antropolojik çalışmaların ideolojilere kurban edildiğini, bilimsel çalışmalarda ne kadar taraflı ve seçici davranıldığını görmek mümkün olmaktadır.

Sıradan bir insan ciltler dolusu kitapları okumaya gerek duymadan kendi muhakemesi ve mantığıyla çevresine bakar bakmaz Tanrı'nın varlığına hükmedecek yeterlidir. Hatta bu kanaatine ulaşması için belki felsefî veya teolojik kanıtlara ihtiyaç duyması da gerekmeyecektir. Şayet kendini, içindeki doğal eğilime karşı çıkmaya zorlamaz ve reddetmek için özel bir gayret sarfetmez ise o kişi Tanrı'ya olan sevgi ve hayranlığını da gizleyemeyecektir. Bu doğal eğilim ve sarsılmaz kanaati insanın günlük yaşamına ve diğer varlıklarla ilişkisine de yansıtacaktır. Dünyanın her yerinde böyle bir durumla karşılaşmak mümkündür. Nitekim tarih boyunca da böyle olmuştur. Bütün bunları bir çirpıda yapay addetmek insanın kendi doğasıyla çatışması ve kendi kendini yalanlamasıyla eş değerde olacaktır.

Her şey bir tarafa, insan niçin pozitivistlerin iddia ettiği gibi gerçekte var olmayan bir şeyi kanıtlamaya ve ona inanmaya çalışsın? Kaldı ki var olmayan bir şeyin insanın aklına gelmesi (içine doğması) ve zihninde yer işgal etmesi mantıken mümkün müdür? Bir an için böyle bir şey mümkün olsa bile (yani bir şeyin hayalî olarak düşünülmesi imkân dışı olmasa bile) bunun Tanrı'ya tekabül etmesi mümkün müdür?

İnsan sıradan bir varlık gibi Tanrı'yı zihninde oluşturamaz. Sadece onun varlığını ve büyüklüğünü idrak eder. Kaldı ki gerçek olmayan bir şeyin binlerce yıldan beri milyonlarca insan tarafından benimsenmesi, zihin ve kalplerde yer alması, biraz şaşırıcı olmayacak mıdır? Çok sayıda insanın yanılması veya yanlış olan bir konuda asırlarca ısrarlı olması düşünülebilir mi?

Tanrı'nın varlığı konusunda ellerindeki iddiaların birer birer sonuçsuz kaldığını gören ateistler son bir hamle daha yaparak, her halukârda O'nun bilinmeyeceğini, tanımlanamayacağını ve hakkında konuşulamayacağını söylemek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla inananları Tanrı kavramı hakkında tutarsızlıkla, çelişkiye düşmekle, bazan da bilgisizlikle itham etmişlerdir. Ancak ateistlerin bu tür iddiaları da felsefî polemiklerin ötesine geçmemiş, inanan insanlar üzerinde ise hiçbir etkide bulunmamıştır. Kaldı ki bu itirazlar yine felsefî açıdan çok ciddi itirazlara uğramış ve çürütülmüştür.

Ateistlerin iddia ettiği gibi Tanrı'ya inanan kişiler O'nun ne olduğu konusunda hiç bilgisiz değillerdir. Mahiyeti itibariyle Tanrı'nın tarafımızdan tam olarak kavranamayışı, O'nun hakkında bilgisiz olacağımız veya hiçbir şey konuşamayacağımız anlamına gelmemektedir. Elbette Tanrı ile insan arasındaki bilgi türü, insanın eşıyle, çocuğuyla, arabasıyla, çevresiyle veya beraber olduğu iş arkadaşlarıyla olan bilgisi gibi olmayacaktır. İkinci durumda insanın muhatabı yine kendisi gibi olan, bildiği şartlarda yaşıyan ve çeşitli şekillerde tecrübe ettiği bir varlıktır. Birinci durumda ise insanın muhatabı kendine benzemeyen, çevresindeki herhangi bir nesne gibi olmayan bir Yüce Zat'tır. Dolayısıyla inanan kişi bunun farkındadır ve bu şuur çerçevesinde düşünmekte, ibadetini yapmakta ve duygularını dile getirmektedir.

Tanrı'nın mahiyet itibariyle insan tarafından düşünülmesi esnasında zihinde birtakım sıkıntıların doğma ihtimali vardır. Ancak mantıklı ve mâkul bir insanın neyin nasıl olması gerektiğini iyi kavraması gerekmektedir. Hele bu düşündüğu varlık Tanrı olunca O'nun nasıl olabileceğini veya ne olmadığını (olmaması gerektiğini) iyice muhakeme etmesi gerekir. Kaldı ki inanan herkes Tanrı'nın bütün mükemmellikleri, güzellikleri ve yetkinlikleri zatında bulundur-duğunu, buna karşın bütün noksanlıklardan ve kusurlardan uzak olduğunu gayet iyi bilmektedir. Aklen, mantıken ve dinen de böyle olması gerektiğinin farkındadır. Zaten başka türlü bir Tanrılık durumunun olması da mümkün değildir. Durum böyle olunca insan zihninde Tanrı kavramıyla ilgili herhangi bir karışıklığa ya da kuşkuya yer kalmayacaktır. Ateistlerden gelen itirazlarda anlamsız ve boş sözler olarak bir kenara atılacaktır.

Tanrı'nın varlığı daha önce ifade edildiği gibi her şeyden önce bir inanç konusudur. Bir bilgi problemi değildir. Bu açıdan bakıldığında O'nun mahiyetiyle ilgili bilgi eksikliğimizi inanç olgusunu cazip kılan unsurlar olarak görmek mümkündür. Burada anormal olan şey inanan insana Tanrı hakkında sorular sorarken, ondan sanki kendi dünyamızda yaşıyan herhangi bir varlıktan söz etmesini veya o şekilde konuşmasını beklemek olacaktır. Bu da o kişiye yapılan ayrı bir haksızlıktır. Zaten o kişi böyle yaptığı takdirde (yani Tanrı'yı mahiyet itibariyle bir nesneye benzettiğinde) Tanrı, Tanrı olmaktan çıkacaktır. Ayrıca niçin böyle yaptığını soracak olan ilk kişi de yine ateistin kendisi olacaktır.

Hıristiyan dünyasında ateizmin kolayca yerleşmesinin temelinde kilisenin katı tutumu yanında, insanlara sunduğu Tanrı imajının Baba ve Oğul gibi insan figürleriyle açıklanması yatmaktadır. Bu yüzden onlara mantıken cevap veremeyecekleri sorular sorulmuş, birtakım psikolojik tahlillerle inançlarının alt yapıları kolayca ortaya çıkarılmıştır. Halbuki ilâhî dinlerin özünü oluşturan (özellikle İslâm dininde ön plana çıkan) aşkın Tanrı inancı her türlü şeklin ve simgenin ötesinde bulunan, anlaşılması kolay bir yaratıcı kavramı üzerine kuruludur. Bu noktada ateistlere yalanlama konusunda fazla bir şans kalmamaktadır.

Şüphesiz Tanrı hakkında konuşmak ya da fikir yürütmek sıradan bir iş değildir. Nitekim Tanrı da insanların karşılaşmış olduğu bu güçlüğün farkındadır. Bu gerekçeden dolayı olsa gerek göndermiş olduğu Kur'ân'da insana konuştuğu dille hitap etmiş, bunun yanında bol bol sembolik ifadelere yer vermiş ve anlamayı kolaylaştıracak benzetmelerde bulunmuştur.

İnsanın Tanrı hakkında düşüncelere dalarken bilgi dağarcığındaki kavramları kullanması ve O'nun mahiyetiyle ilgili birtakım benzetmelerde bulunması kaçınılmazdır. Ancak insanın dikkat etmesi gereken bir durum vardır. O da böyle yapmakla Tanrı'nın gerçekten öyle olduğunu düşünmenin doğru olmayacağıdır.

Tanrı'nın insan zihni tarafından tam mânasıyla bilinmesi demek O'nun insan tarafından özümsemesiyle aynı anlama gelecektir. Bir insanın günlük yaşamında kullandığı kalem, kitap, daktilo, radyo, televizyon, bilgisayar gibi eşyaları bilmesi ve

etraflica onların sırlarına vâkıf olması mümkündür. Ancak Tanrı kavramı bir insanın sınırlı olan zihnine sığmayacak kadar geniş olup, ihata edilecek kadar da küçük değildir. İnsan henüz kendi dünyasının bilgisine vâkıf olamadığı gibi yüzyıllardır seyrettiği halde gökyüzünün ihtişamını ve yıldızlar âleminin esrarengizliğini kavrayacak güçte de değildir. Kaldı ki âlemin yaratıcısını bilebilsin.

İnsandaki Tanrı bilgisi, sınırlarıyla beraber bir şeyi ihata anlamında, çok küçüktür. Ancak fizik ötesi bir varlığı bilme anlamında bizim onunla ilgili düşüncemiz ve bu çerçevede oluşan muazzam duygu ve tefekkürümüz azımsanmayacak kadar büyüktür. Şayet Tanrı'yı şekli ve şemâili olan herhangi bir nesne gibi görme arzumuzu (yanılgımızı) bir tarafa bırakır, en azından O'nun bizim gibi olmadığını düşünür ve bunu kabullenebilirsek, zihnimizdeki pek çok zorluğu aşmamız mümkün olur. Doğrusu ateistlerin de artık müminlerin böyle maddî bir varlığa inanmadıklarını anlamaları ve onlardan böyle bir varlıkla ilgili kanıt beklememeleri gerekmektedir. Aksi takdirde beklentileri boşa çıkacaktır. Sonucun böyle olması ne inanan insanların aleyhine bir durumdur ne de Tanrı'nın varlığıyla ilgili bir zaafiyettir. İnsanlar Tanrı'ya inanmaya devam edeceği gibi, Tanrı da sonsuz bir şekilde varlığına devam edecektir. Ateistlerin inkâr etmesi ya da O'nun tarafımızca tam olarak kavranamayışı, Tanrı'nın varlığı hakkında ki durumu değiştir-meyecektir.

5. Ahlâkî Özgürlük ve Tanrı İnancı

Ateistler bilimsellik, rasyonellik ve mantıksallık konularında olduğu gibi özgürlük konusunda da birtakım çarpıtmalarda bulunmuşlardır. Bu amaçla aslı olmayan ve kesinlikle dinle (İslâmla) bağdaşmayan düşünceler ortaya atmışlardır.

Bilindiği gibi dindar insanlar Tanrı inancıyla ahlâklı olmak arasında çok ciddi bir bağ görmüş ve her iki konuyu birbirinden ayrı düşünmemişlerdir. Onlar Tanrı'ya inanan bir insanın aynı zamanda ahlâklı olduğunu (ya da olması gerektiğini) ileri sürmüş, buna karşın inanmayan bir insanın da yüce bir otoriteyi kabul etmediği için hareketlerinde sorumsuz olduğunu ve ahlâksızlıkla karşı karşıya bulunduğunu iddia etmişlerdir.

Bu durum karşısında ateistler sessiz kalmamış ve kendilerini savunmuşlardır. Kısaca onlar Tanrı inancı ile ahlâk arasında zorunlu bir ilişki görmemiş ve ahlâkın dinden bağımsız olduğunu iddia etmişlerdir. Ateistlerin bazıları (bir kısım filozoflar) doğal olarak ahlâklı olmaya karşı çıkmadıklarını belirtmiş, karşı çıktıkları şeyin ise ahlâk konusuna Tanrı inancının karıştırılması olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir kısmı ise ideolojik davranarak hiçbir ahlâkî ilke tanımadığını belirtmiştir. Bu kişiler dindar insanların tutum ve davranışlarını da sorgulamış onların günlük hareketlerini kendilerince materyalist açıdan yorumlamaya çalışmışlardır.

Çoğunluğu filozof olan ve teorik açıdan Tanrı inancını inkâr eden düşünürler, sonuç itibarıyla yukarıda ifade edildiği gibi ahlâklı olunabileceğini savunmuş ve bunun uğraşısını vermişlerdir. Dolayısıyla bunlardan dolayı ateistleri bütünüyle ahlâksız olarak düşünmek doğru olmayacaktır. Zaten Tanrı insanı yaratırken onu ahlâkî bir varlık olarak yaratmıştır. Doğasına ahlâkî duyguyu ve ahlâkî sorumluluğu aşlamıştır. Bir insan Tanrı'nın varlığını inkâr etse dahi kendi doğasını inkâr (tahrip) etmedikçe bir yere kadar ahlâklı kalacağı muhakkaktır.

Ancak yukarıdaki grubun yanında ahlâkî olsun veya olmasın toplumdaki bütün değerlere karşı çıkan ateistler de görülmüştür. Bunlar daha ziyade ideolojik amaçlarla ateist olmuş olan kişiler olup birtakım yıkıcı akımların etkisinde kalarak her türlü değeri ayaklar altına almaya çalışan kişilerdir. Bir anlamda Tanrı'ya inanmıyorsak her

şeyi yapmak serbesttir diye düşünen ve sorumsuzca yaşayan kişilerdir. Bu kişiler günlük yaşamlarında pek çok anormallik, tuhaflık, dengesizlik ve yanlış davranış sergilemişlerdir. Bunun yanında Tanrı inancını kötölemiş, dinî ahlâk anlayışına, dindar insanlara hakaret derecesinde iftiralarda, itham ve isnatlarda bulunmuşlardır.

Ahlâklı olmak bireyin ve toplumun vazgeçilmez temel şartlarından biridir. Ahlâk, birlikte yaşasın veya yaşamasın bütün fertlerin uyması ve koruması gereken bir değerdir. İnsan için ahlâklı olmanın garantisi öncelikle kendi doğası ve akli ise de sonuç itibarıyla pratikte dinî bir yaşamdır. Din (İslâmiyet) en basit ahlâkî davranışın ardında dahi insana övgüler yağdırmış, en küçük bir yanlışın karşısında ise onu hemen uyarmış ve düzeltme yollarını göstermiştir. Ahlâkî eylemleri dinden bir parça gibi kabul etmiş ve onları inançla yan yana koymuştur. Hatta dindar olmanın önkoşulu olarak düşüncede ve davranışta temizliği kabul etmiş, kişilerin Tanrı'ya inanmakla birlikte her türlü kötülükten arınmalarını ve uzak durmalarını tavsiye etmiştir.

Ahlâk sadece bireysel yaşamda değil toplumun ve günlük yaşamın bütün safhalarında var olması gereken bir değerdir. Ailede, arkadaşlıkta, komşulukta, iş hayatında, ticârette, okulda, fabrikada vb. de olması gereken bir fazilettir. İnsanın çevresine yararlı olabildiği oranda değer kazandığını söyleyen İslâmiyet yine onun çevresine içi sevgi dolu bir sözünü, tebessümünü ve selâmını iyilik olarak görmüş ve bütün bunları sevap kazandıran (o kişiyi Tanrı katında değerli kılan) eylemler olarak değerlendirmiştir.

Din (İslâmiyet) insanın en küçük bir canlı birime, mesela bir karıncaya dahi zarar vermemesi gerektiğini belirtmiş, gelen gidenlerin ayağına batmaması için yoldaki zararlı bir şeyin (diken vb.) kenara atılmasını da fazilet kabul etmiştir. Susuzluğundan dolayı çölde ölmek üzere olan bir hayvana su vermeyi cennete girme gerekçesi olarak görmüş, anne babaya saygıyı taat olarak değerlendirmiş, çocukları sevmeyi merhamet örneği olarak görmüştür. Çok zor şartlarda dahi olsa insanın çevresini yeşillendirmesini (elindeki bir fidanı dikmesini) ondan talep etmiş, komşu ilişkilerini akrabalık derecesine çıkartıp birbirlerine saygılı ve yardımcı olmalarını tavsiye etmiş, çalışanın hakkının vaktinde ödenmesini emretmiştir. Dili, dini ve rengi ne olursa olsun bütün insanlara, türü ne olursa olsun bütün canlı varlıklara ve yine niteliğine bakılmaksızın bütün doğal kaynaklara sevgi, saygı, merhamet ve tasarrufla muameleyi önermiştir.

Dünyaya böyle bir gözle bakan ve çevresine bu değerlerle yaklaşan bir insanın ne kadar erdemli olduğunu anlatmaya gerek yoktur. Zaten dinin bütün gayesi de ahlâklı ve erdemli bir insan oluşturmak ve saygın bir toplumun koşullarını hazırlamaktır. Durum böyle olduğu halde bazı psikolojik gerekçelerden dolayı ateistler tarafından dinî ahlâkın eleştirilmesi ise anlaşılacak bir durum değildir.

Tanrı inancının birey üzerinde ahlâklı bir yaşam için önemli bir faktör olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla insanın gerek Tanrı'nın sevgisini kazanması ve gerekse emirlerine uyarak erdemli ve faziletli bir yaşam sürmeyi istemesinden daha doğal ne olabilir. Dolayısıyla dinî ahlâk anlayışını eleştirirken dindarları anlamsız ve içi boş birtakım kavramlarla itham etmek ne ahlâkla ne de bilimsellikle bağdaşır. Kaldı ki dini reddeden bu kişilerin anlamsız eleştirileri yanında günlük yaşamda insanların mutluluğu ve huzuru için ahlâk adına ne yaptıkları ve ortaya ne koydukları da henüz bilinmemektedir. Dahası dinsizliği önemseyen toplumlarda ya da vicdanında inancı bir kenara bırakan kişilerin yaşamında niçin intihar, sapıklık, cinnet gibi bozuklukların, ya da trajik ve dramatik durumların daha çok ortaya çıktığı izah edilememiştir.

Dini reddettiği halde bazı filozoflar ateizmin çıkmazlarını görmüş ve sorgulamışlardır. Meselâ bunlardan biri olan Gaskin ateizmin de birtakım olumsuzlukları olduğunu

söylemiş bu çerçevede özeleştirilerde bulunmuştur. Ona göre yüzyılımızda Tanrı'nın ahlâkî bir otorite olarak reddedilmiş olması da beklenildiği gibi her şeyi çözmemiştir.

Gaskin'e göre seküler ahlâka sahip olan ve pek çok ahlâkî yükümlülüğü kaldırarak yerine yeni bir şey koymayan modern toplumlar tutarsızlık içinde bulunmuşlardır. Doğrusu Gaskin'e göre ahlâkî otoritenin yıkılması diye bir şey de söz konusu değildir. Çünkü ona göre ahlâk sahasında Tanrı otoritesini reddedenler, Tanrı yerine metafiziksel görünümlü olan yeni otoriteler koymuşlardır. Meselâ Marxistler proletaryayı emredici ve varlığı kaçınılmaz kutsal bir otorite gibi görmüşlerdir. Yine XX. yüzyıl toplumlarındaki tek partili yönetimlerde parti egemenliği sadece insan davranışlarını etkileyen kaba bir güç olarak kullanılmamış, ayrıca emredilen şeylerin etkili olmasını sağlamak için de bu partinin ilkeleri bir tür metafiziksel güç olarak ileri sürülmüştür.⁽⁴⁰⁾ Gaskin'e göre ateizm adı altında "iyi ve kötü" gibi kavramlar kaybolmuştur. Moral değerler zayıflamış, bunun sonucu olarak insan "iyi ve kötü" kavramlarından uzaklaşmıştır. Modern dönemde moral kavramların sadece birtakım sosyal ve insanî ihtiyaçlara göre sınırlandırıldığını belirten Gaskin'e göre evrensel ve ezeli olan pek çok şey de gözden kaçmış, ahlâk adı altında sadece toplumdaki sosyal haklar, proleter istekler, kişisel ilişkiler ve günlük ihtiyaçlar konuşulmaya başlanmıştır.

Yine Gaskin'e göre XX. yüzyılda işlenen en büyük hatalardan birisi de, insanın bir taraftan tarihte görülmemiş, akla hayale gelmeyen yıkım ve kötülöklere karşı hoşgörölü davranması, diğler yandan da sosyal yaşamdaki ayrıntılarla önemle uğraşmış olmasıdır. Meselâ Batı'da yaramaz bir okul çocuğunun alacağı cezanın dahi günlerce problem yapıldığını belirten Gaskin, buna karşılık dünyanın değişik yerlerinde cereyan eden katliamların, suçsuz yere ölen veya öldürölen binlerce insanın durumunun görmezlikten geldiğini de ifade etmiştir. Doğrusu Gaskin'in bu tesbitine katılmamak mümkün değildir. İnsanın her şey pahasına güçlü olmaya çalışması ve dolayısıyla başkalarını görmezlikten gelmesi kabul edilecek bir durum değildir.

Yüzyılımızda materyalizm ve pozitivistlerden kaynaklanan ahlâkî çöküntü çok pahalıya mal olmuştur. Bu çöküntünün boyutları her alanda hissedilmiş ve ağır faturalar ödenmiştir. Batı'daki ahlâkî sorumsuzluk ve vurdumduymazlıkları yüzünden Dünyanın değişik bölgelerindeki binlerce mâsum insan, hayvan ve doğal kaynakların göz göre göre yok olup gittiği ortadadır. Bütün bunların karşısında sadece kendi menfaatlerini koruyan ve kollayan modern devletlerin dünyanın fakir yörelerinde ya da geri kalmış bölgelerinde cereyaneden karışıklıklara, katliamlara, etnik kıyıma, istilâya, hastalıklara, açlığa ve susuzluğa karşı harekete geçmemeleri, karşılaşmış olduğumuz ahlâkî çöküntünün başka bir boyutunu gözler önüne sermektedir.

Çağımızda seküler ve dinsiz ahlâk anlayışının yol açtığı diğler bir çıkmaz da bireysel seviyede olmuştur. Geleneği ve geleneksel değerleri yıkmaya pahasına toplumlarda pek çok tahribat yapılmış, geçmiş kötölenmiş ve birtakım içi boş hayali sözcüklerle toplumu oluşturan bireyler, aile, çevre, kültür ve mensup oldukları dinlerinden koparılmıştır. Ferdietçilik, özgürlük, ilericilik ve çağdaşlık adına bu kişilerin beyni yıkanmış, bu uğurda pek çok insanın zihni bulandırılmış, dinî ve ahlâkî değerler karalanmış ve kasıtlı olarak kötü gösterilmiştir.

Bireyler kendilerini sadece yiyip içen, robot gibi çalışan, fizyolojik ve biyolojik ihtiyaçları için yaşayan sorumsuz birer canlı durumunda görmüştür. Çevresinden ve dininden koptuktan sonra üzerinde ahlâkî bir otorite görmeyen pek çok genç insan bir anda kendini kötü alışkanlıkların içerisinde bulmuş, içerisinde çıkmadığı ve bir türlü terkedemediği sapkınlıkların ve tutkuların esiri olmuştur. Bunun neticesinde de ortaya pek çok facia ve dramatik manzara çıkmıştır.

Yüzyılımızın sonuna doğru yaşanan acı tecrübelerden sonra pek çok toplum, bünyesinde dinî inancın ve moral değerlerin eksikliğini hissetmiş ve bunun telâfisi için ça-

lıdır. Öncelikle ailevî değerlere önem vermiş, alkol, kumar, fuhuş ve uyuşturucuya karşı ciddi önlemler almaya başlamıştır. Bu süreçte eğitimde dine ve dinî kurumlara büyük görevler verilmiş ve faaliyetleri desteklenmiştir. Dünyanın değişik bölgelerindeki materyalist ve pozitivist eğitim sistemi de tekrar gözden geçirilmiş benzeri yanlışlıklara düşülmemesi için önemli tedbirler alınmıştır. Bu olumlu gelişmenin yaygınlaşması ve kalıcı olması insanlık adına güzel bir kazanç olacaktır.